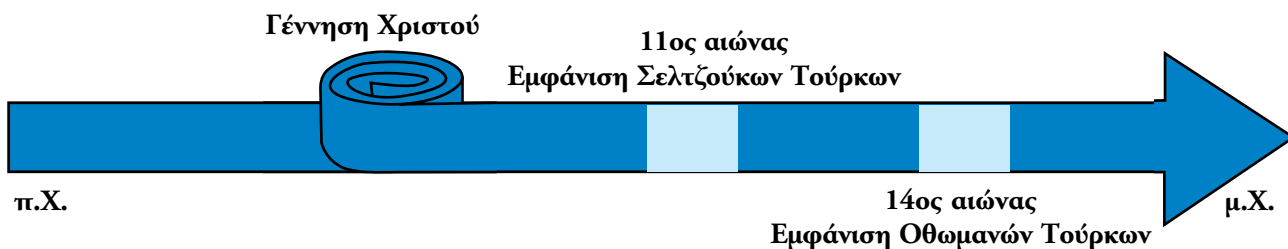

33. Οι Οθωμανοί Τούρκοι κατακτούν βυζαντινά εδάφη

Οι Οθωμανοί Τούρκοι εμφανίζονται στα ανατολικά σύνορα. Επεκτείνονται γρήγορα και δημιουργούν δικό τους κράτος στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική. Πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη και θέλουν να την κάνουν πρωτεύουσά τους.

Στα μέσα του 14ου αιώνα ένας νέος εχθρός, οι **Οθωμανοί Τούρκοι**, εμφανίστηκαν στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας. Ήταν σκληροί πολεμιστές και φανατικοί Μουσουλμάνοι. Τους πληθυσμούς που αντιστέκονταν στο πέρασμά τους, τους ανάγκαζαν ν' αλλάξουν πίστη και να εξισλαμιστούν. Ανεμπόδιστοι σχεδόν κατέκτησαν ολόκληρη τη Μικρά Ασία και έφτασαν ως την **Προύσα**, την οποία έκαναν πρωτεύουσά τους.

Με αρχηγό τους το σουλτάνο **Μουράτ Α'** έφτασαν στον Ελλήσποντο, πέρασαν στην ευρωπαϊκή ακτή και κατέλαβαν περιοχές της Θράκης, της Μακεδονίας και της κεντρικής Ελλάδας. Το **1389** νίκησαν στο **Κοσσυφοπέδιο** της Σερβίας το στρατό των ενωμένων χριστιανικών λαών και κατέκτησαν ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική.

Λίγα χρόνια αργότερα ο σουλτάνος **Βαγιαζήτ**, διάδοχος του Μουράτ Α', πολιορκήσε στενά την Κωνσταντινούπολη, θέλοντας να την κάνει πρωτεύουσα του κράτους του. Για καλή τύχη της Πόλης όμως, εμφανίστηκε τότε στα ανατολικά σύνορα ένας άλλος ασιατικός λαός, οι **Μογγόλοι**. Με αρχηγό τους τον **Ταμερλάνο** λεηλατούσαν και αφάνιζαν τα πάντα στο πέρασμά τους. Τότε ο Βαγιαζήτ έλυσε την πολιορκία της Πόλης και έσπευσε να τους αντιμετωπίσει, πριν φτάσουν στην πρωτεύουσά του την **Προύσα**, όπου είχε την οικογένεια και τους θησαυρούς του. Στη μάχη της **Άγκυρας** όμως (**1402**) οι Τούρκοι νικήθηκαν και ο Βαγιαζήτ πιάστηκε αιχμάλωτος. Οι Μογγόλοι, παρά τη νίκη τους, δε συνέχισαν την προέλασή τους. Αφού ερήμωσαν τη Μικρά Ασία άλλαξαν πορεία και επέστρεψαν στην Ανατολή.

Για είκοσι χρόνια οι Τούρκοι δεν ενόχλησαν ξανά το Βυζάντιο. Το **1421** όμως έγινε σουλτάνος ο **Μουράτ Β'**. Φιλόδοξος και ορμητικός καθώς ήταν, ήθελε να συνεχίσει το έργο που δεν ολοκλήρωσε ο Βαγιαζήτ. Γι' αυτό οργάνωσε το στρατό του και τον επόμενο χρόνο πο-

1. Χάρτης της οθωμανικής επέκτασης και της πορείας των Μογγόλων

λιόρκησε την Κωνσταντινούπολη από στεριά και θάλασσα, απορρίπτοντας όλες τις προτάσεις των Βυζαντινών για χρήματα και ειρήνη. Τα τείχη όμως και η ηρωική άμυνα των κατοίκων της έσωσαν την Πόλη κι αυτή τη φορά.

Ο Μουράτ έλυσε την πολιορκία και με ορμητήριο τη δεύτερη πρωτεύουσά του, την **Αδριανούπολη** της Θράκης, στράφηκε προς την Ελλάδα, τα Βαλκάνια και την Ευρώπη. Κυρίευσε τη Θεσσαλονίκη (**1430**), ανάγκασε τους κατοίκους των Ιωαννίνων να του παραδώσουν το κάστρο και την πόλη τους κι έφτασε λεηλατώντας ως τον Ισθμό της Κορίνθου. Ύστερα στράφηκε προς το Βορρά και νίκησε στη **Βάρνα** της Βουλγαρίας τους ενωμένους χριστιανικούς λαούς, που προσπάθησαν να τον αντιμετωπίσουν (**1444**). Με τις κατακτήσεις αυτές τα σύνορα του οθωμανικού κράτους απλώθηκαν κι έφτασαν από τον Ευφράτη ως το Δούναβη, την Αδριατική και το Αιγαίο. **Μόνη ελεύθερη νησίδα ανάμεσά τους έμενε η Κωνσταντινούπολη.**

2. Το παιδομάζωμα

2.α. Τάγμα εκπαιδευομένων γενιτσάρων
(Βιέννη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

«Στους κατακτημένους λαούς οι Οθωμανοί Τούρκοι επέβαλαν το **παιδομάζωμα**. Για να καλύψουν τις στρατιωτικές τους ανάγκες, καθώς έλεγαν, έπαιρναν, από μικρή ηλικία, τα δυνατά αρσενικά παιδιά των χριστιανών, τα έκαναν μουσουλμάνους, τα φανάτιζαν και τα εκπαιδεύαν σε ειδικά στρατόπεδα στην τέχνη του πολέμου. Από αυτή τη βίαιη στρατολόγηση δημιούργησαν τα **τάγματα των γενιτσάρων**, που φημίζονταν για τη μαχητικότητά τους αλλά και για τη σκληρότητά τους κατά των αντιπάλων τους».

- Πού αποδίδετε τη γρήγορη και ανεμπόδιστη εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική;
- Έλυσε τα προβλήματα των Βυζαντινών η σύγκρουση των Τούρκων και των Μογγόλων;

3. Έτσι παραδόθηκε το κάστρο των Ιωαννίνων

Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ έγραψε προς τους κατοίκους των Ιωαννίνων:

«Σας συμβουλεύω να έλθετε θεληματικώς να μου παραδώσετε το κάστρο σας και να με προσκυνήσετε για βασιλέα σας. Αλλιώς θα έλθω με τα στρατεύματά μου και θα το πάρω με το σπαθί μου. Και τότε, όπως εκυριεύσαμε τη Θεσσαλονίκη και εχαλάσαμε τις εκκλησίες και ερημώσαμε και αφανίσαμε τα πάντα, έτσι θέλομεν χαλάσει την πόλη σας, και εσάς και τα πράγματά σας. Και το κρίμα να το γυρεύει ο Θεός από εσάς...»

Σπ. Λάμπρος, *Νέος Ελληνομνημών*

3.α. Τμήμα του κάστρου των Ιωαννίνων, όπως είναι σήμερα.

4. Έτσι πέθανε ο σουλτάνος Μουράτ Α΄

«Λίγο πριν από τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, ο σουλτάνος **Μουράτ Α΄** με κήρυκες διαλάλησε ότι θα έδινε χάρη, χρήματα και τίτλους στους αντιπάλους που θα λιποτακτούσαν από το στρατό τους. Ένας Σέρβος μαχητής τότε προσποιήθηκε το λιποτάκτη και ζήτησε να δει το σουλτάνο στη σκηνή του, για να του φανερώσει κάποιο μυστικό. Καθώς όμως έσκυψε κοντά του, έσυρε το κρυμμένο ξιφίδιό του και τον σκότωσε. Οι Τούρκοι κράτησαν μυστικό το θάνατό του ως το τέλος της μάχης, που την κέρδισαν. Τη θέση του Μουράτ Α΄, μετά το θάνατό του, πήρε ο γιος του **Βαγιαζήτ**».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών (διασκευή)

5. Ο Βενετός πρέσβης γράφει για την κατάσταση στην Πόλη:

«Το βυζαντινό κράτος είναι σε απελπιστική κατάσταση τόσο εξαιτίας των Τούρκων, οι οποίοι το ενοχλούν εξαιρετικά απ' όλες τις πλευρές, όσο και εξαιτίας του αυτοκράτορα και της κυβέρνησής του, για τους οποίους εδώ υπάρχει μεγάλη δυσaréσκεια. Ο λαός θα ήθελε να κυβερνιέται από τους Λατίνους, προτιμώντας περισσότερο τη δική μας επικυριαρχία. Γιατί αληθινά ο λαός δε μπορεί να παραμείνει σ' αυτή την κατάσταση, με κανένα αντάλλαγμα στον κόσμο».

Charles Diehl, Εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό

6. Βυζαντινοί απεσταλμένοι ζητούν βοήθεια από τον Πάπα

Οι Βυζαντινοί δεν πήραν μέρος στη μάχη της Βάρνας. Ο αυτοκράτορας **Ιωάννης Η΄, ο Παλαιολόγος**, αντί να συνεργαστεί με τους γείτονές του και ν' αντιμετωπίσουν ενωμένοι τον κοινό τουρκικό κίνδυνο, ζήτησε βοήθεια από τον Πάπα και τους Φράγκους. Κι αυτοί, για να τον βοηθήσουν, ζητούσαν ως αντάλλαγμα νέα προνόμια και την υποταγή της **Ορθόδοξης** ανατολικής εκκλησίας στη δυτική **Καθολική**. Η ενέργεια αυτή δε βρήκε σύμφωνο το λαό του Βυζαντίου. Για μια φορά ακόμη, χωρίστηκε σε αντιμαχόμενες παρατάξεις: τους **ενωτικούς**, που ήθελαν την ένωση των εκκλησιών και τους **ανθενωτικούς**, που τη μάχονταν, για να μη νοθευτεί η πίστη τους, καθώς έλεγαν.

34. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος προσπαθεί να σώσει την πρωτεύουσα

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος γίνεται αυτοκράτορας στην Πόλη. Όλοι τον δέχονται με ανακούφιση και στηρίζουν τις ελπίδες τους σ' αυτόν. Κι εκείνος κάνει ό,τι είναι δυνατό για τη διαφύλαξη και τη σωτηρία της.

Ο αυτοκράτορας **Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος** πέθανε το **1448**, πριν ολοκληρώσει την προσπάθειά του για την ένωση των εκκλησιών, αφήνοντας το θέμα αυτό σε εκκρεμότητα και το λαό σε αναταραχή. Οι άρχοντες και ο λαός της Πόλης διάλεξαν για νέο αυτοκράτορα τον αδελφό του **Κωνσταντίνο**, Δεσπότη¹, ως τότε, του Μιστρά. Τα χρόνια που κυβέρνησε εκεί διακρινόταν ως καλός στρατιωτικός, δίκαιος κυβερνήτης, σεβαστός και αγαπητός άρχοντας.

Την είδηση της εκλογής του έφερε στο νέο αυτοκράτορα, που βρισκόταν στο Μιστρά, ένα γρήγορο καράβι, μαζί με τις ευχές και τις ελπίδες όλων.

Ο Κωνσταντίνος δέχτηκε την πρόταση των Βυζαντινών και στέφθηκε αυτοκράτορας από τον επίσκοπο του Μιστρά με μια απλή τελετή στη μητρόπολη της μικρής πολιτείας του Μοριά. Ύστερα χωρίς καθυστέρηση και με το ίδιο πλοίο ξεκίνησε για την Πόλη.

Στην Κωνσταντινούπολη έγινε δεκτός από το λαό με αγάπη και πολλές προσδοκίες. Όλοι πίστευαν ότι αυτός μόνο μπορούσε να ενώσει τους διχασμένους Βυζαντινούς και να σώσει την πόλη από τους κινδύνους που την απειλούσαν. Ο **Κωνσταντίνος** όμως γνώριζε καλά τις δυσκολίες που τον περίμεναν και αποφάσισε να τις αντιμετωπίσει. Γι' αυτό, μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του:

- Έστειλε πρεσβευτές στο σουλτάνο Μουράτ Β΄ και πρότεινε συνθήκη ειρήνης ανάμεσά τους. Ο Μουράτ αναγνώρισε το νέο αυτοκράτορα και συμφώνησε για την ειρήνη που του ζήτησε.
- Πήρε για συνεργάτες του ανθρώπους **ενωτικούς** και **ανθενωτικούς**, για να συμφιλιώσει τις δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Προσπάθησε να τους πείσει να μονοιάσουν και να συνεργαστούν για την ενότητα της χριστιανοσύνης, αλλά και για τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης και της αυτοκρατορίας.
- Οργάνωσε και εξόπλισε τη μικρή φρουρά της Πόλης, συντήρησε τα καράβια του στόλου κι ασφάλισε την είσοδο του Κεράτιου κόλπου με διπλή χοντρή αλυσίδα, εμποδίζοντας την είσοδο εχθρικών πλοίων σ' αυτόν.
- Επικοινωνήσε με τον Πάπα και ζήτησε τη βοήθεια που αυτός είχε υποσχεθεί στον αδελφό του. Του πρότεινε ακόμη να στείλει καθολικούς ιερωμένους του στην Πόλη,

1. Το πλοίο της καλής είδησης

«Γαλέρα μου, όρτσα τα πανιά,
πέτα στη χώρα του Μοριά
με την ψυχή μας όλη,
να πας στον άξιο βασιλιά
κορώνα και χρυσά κλειδιά,
που του χαρίζει η Πόλη.

Και να του πεις να μην αργεί,
-χαρά κι ελπίδα μας κρυφή-,
τι γύρω έχει μαυρίσει
ο ουρανός, κι είναι καιρός
να φτερουγίσει χρυσαϊτός
τους ίσκιους να σκορπίσει».

Από το περιοδικό
Διάπλασις των Παίδων

¹ **Δεσπότης:** ηγεμόνας, κυβερνήτης.

για να **συλλειτουργήσουν** στην Αγία Σοφία με κληρικούς της ορθόδοξης εκκλησίας.

- Κάλεσε, τέλος, τις παροικίες² των ξένων, που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, να βοηθήσουν με χρήματα και μάχιμους άνδρες την επισκευή των τειχών και την οργάνωση της άμυνας της Πόλης, φροντίζοντας έτσι και για τη δική τους ασφάλεια.

Η βοήθεια από τον Πάπα και τη Δύση δεν ήρθε. Οι Βενετοί της Πόλης έδωσαν πλοία, μαχητές και τεχνίτες για τη συντήρηση του στόλου. Οι Γενουάτες έθεσαν στη διάθεση του αυτοκράτορα εφτακόσιους μαχητές και τον ονομαστό στρατιωτικό **Ιωάννη Ιουστινιάνη**. Και ο Κωνσταντίνος ανέθεσε σ' αυτόν τη συντήρηση των τειχών και την άμυνα της Πόλης. Κοντά τους βρέθηκαν ακόμη πολλοί εθελοντές, Έλληνες και ξένοι. Παρόλα αυτά όμως, το σύνολο των μάχιμων υπερασπιστών δεν ξεπερνούσε τις δέκα χιλιάδες άνδρες.

Στο πρώτο διάστημα της βασιλείας του Κωνσταντίνου ηρέμησαν και οι διαμάχες ανάμεσα στους ενωτικούς και τους ανθενωτικούς. Αναζωπυρώθηκαν όμως από την παρουσία **Καθολικών** ιερωμένων στην κοινή λειτουργία με **Ορθόδοξους**, που έγινε στην Αγία Σοφία (1452).

Οι εσωτερικές αυτές διαμάχες των Βυζαντινών γίνονταν γνωστές στους Τούρκους και διευκόλυναν τα σχέδιά τους για την Άλωση της Πόλης. Μετά το θάνατο του Μουράτ Β' (1451), μάλιστα, ο γιος του και νέος σουλτάνος **Μωάμεθ Β'**, 21 χρόνων τότε, έλεγε ότι: «τελευταία επιθυμία κι εντολή του πατέρα του ήταν να κυριέψει αυτός την Πόλη».

- Γιατί άραγε οι Βυζαντινοί διάλεξαν τον Κωνσταντίνο για αυτοκράτορα;
- Τι έκανε τους Βυζαντινούς διστακτικούς απέναντι στους Λατίνους;
- Ήταν αυτές οι ώρες κατάλληλες για διχασμούς και διαμάχες ανάμεσα στους Βυζαντινούς;

2. Οι κάτοικοι της Πόλης υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό το νέο αυτοκράτορα.

² παροικίες: κοινότητες ξένων στην Πόλη (Δες κεφάλαια 28 και 29).

3. Ο αυτοκράτορας ανέθεσε στον Ιουστινιάνη την οργάνωση της άμυνας της Πόλης.

4. Το βυζαντινό κράτος το 15ο αιώνα

«Στα μέσα του 15ου αιώνα, το βυζαντινό κράτος ήταν η πρωτεύουσά του και λίγες ακόμη πόλεις. Οι Τούρκοι με τις κατακτήσεις τους είχαν δημιουργήσει ένα στρατιωτικό κλοιό γύρω της. Ουσιαστικά δεν υπήρχε κράτος. Μόνο η σκιά του και η παράδοση της χιλιόχρονης ιστορίας του του έδινε κάποια ζωή».

Γιάννης Κορδάτος,

Τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας

5. Η οικονομική κατάσταση του Βυζαντίου

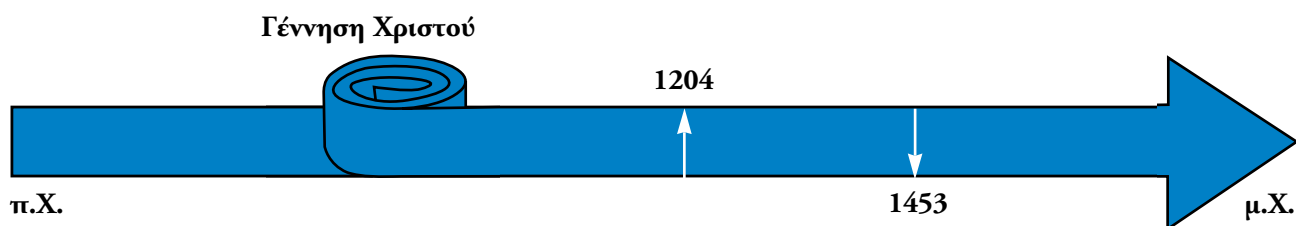
«Η λατινική κατάκτηση, οι σταυροφορίες, η συγκέντρωση της γης στα χέρια των δυνατών και το ξάπλωμα των Τούρκων στη Μικρασία είχαν σταματήσει κάθε εμπορική και βιομηχανική κίνηση. Οι μεγάλοι εμπορικοί δρόμοι της αυτοκρατορίας, από στεριά και θάλασσα, δεν ήταν πια στην κατοχή των Βυζαντινών. Και το εμπόριο, που έκανε άλλοτε την Πόλη το οικονομικό κέντρο του κόσμου, τώρα είχε περάσει στα χέρια των Ιταλών».

Γιάννης Κορδάτος, *Τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας*

35. Οι Τούρκοι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη

Ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ πολιορκεί την Κωνσταντινούπολη και ζητά την παράδοσή της. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος οργανώνει την άμυνα με λίγους αποφασισμένους υπερασπιστές και αρνείται την παράδοση της πόλης και την υποδούλωση των κατοίκων της.

Ο νέος σουλτάνος **Μωάμεθ Β΄** διαβεβαίωσε τη βυζαντινή πρεσβεία, που παραβρέθηκε στην ενθρόνισή του στην Αδριανούπολη, ότι θα σεβαστεί τις συνθήκες που ο πατέρας του είχε κάνει με τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Από τον πρώτο χρόνο της διακυβέρνησής του όμως, όλες οι ενέργειές του έδειχναν πως προετοιμάζεται για την πολιορκία και την Άλωση της Πόλης, αφού:

- Ετοίμασε πολύ στρατό και τον εξόπλισε με σύγχρονα όπλα.
- Ανέθεσε στον Ούγγρο μηχανικό **Ουρβανό** να κατασκευάσει εβδομήντα πυροβόλα κανόνια, όπλα πρωτόγνωρα για την εποχή, για να γκρεμίσει, αν χρειαστεί, τα τείχη της Πόλης.
- Την Άνοιξη του 1452, έχτισε στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου ένα τεράστιο φρούριο, το **Ρούμελη Χισάρ**¹. Το οχυρό ετοιμάστηκε σε λίγους μήνες και η φρουρά του έκανε έλεγχο σε όλα τα πλοία που περνούσαν τα στενά και τα φορολογούσε.
- Στη διάρκεια της ίδιας χρονιάς ναυπήγησε 150 πολεμικά πλοία και πολλά μικρότερα για μεταφορές προσώπων και εφοδίων.

1. Ο Μωάμεθ Β΄

Το Μάρτιο του 1453 ο τουρκικός στρατός, που ξεπερνούσε τις εξήντα χιλιάδες άνδρες, άρχισε να συγκεντρώνεται γύρω από τα τείχη. Ο στόλος κατέλαβε τα νησιά της Προποντίδας και περιπολούσε στα στενά, εμποδίζοντας κάθε πλοίο να φέρει εφόδια στην Πόλη. Κι ο ίδιος ο Μωάμεθ έστησε τη χρυσοϋφαντη σκηνή-στρατηγείο του απέναντι από την πύλη του Αγίου Ρωμανού, ανάμεσα σε χιλιάδες γενίτσαρους. Εκεί κοντά είχε στηθεί και το πιο μεγάλο από τα κανόνια του Ουρβανού, η **Μπορμπάρδα**, για να γκρεμίσει, αν χρειαζόταν, την πύλη και τα γύρω τείχη.

Στις 6 Απριλίου, ο Μωάμεθ έστειλε μήνυμα στον Κωνσταντίνο, ζητώντας του την παράδοση της πρωτεύουσας. Η απάντηση του αυτοκράτορα ήταν αρνητική κι αντάξια της χιλιόχρονης ιστορίας της Πόλης.

Την αρνητική απάντηση ακολούθησε καταιγίδα κανονιοβολισμών. Οι **πολιορκητές** ξεχύνονται προς τα τείχη. Στήνουν ξύλινους πύργους, σκάβουν λαγούμια² κάτω από τα τείχη.

¹ **Ρούμελη Χισάρ:** (στα τούρκικα) ευρωπαϊκό κάστρο. Απέχει 15 χιλιόμετρα από την Πόλη.

² **λαγούμια:** υπόγειες στοές κάτω από τα τείχη.

χη, χτυπούν με καταπέλτες, προσπαθούν να σκαρφαλώσουν με ανεμόσκαλες στις επάλξεις. Και οι **πολιορκημένοι** αποκρούουν τις επιθέσεις και καίνε τους πύργους και τους αναρριχώμενους με υγρό πυρ. Και όταν πέφτει η νύχτα, γυναίκες και παιδιά μεταφέρουν υλικά και οι τεχνίτες επισκευάζουν τα ρήγματα που άνοιξαν τα κανόνια στα τείχη.

Κοντά στους υπερασπιστές είναι ολημερίς και τους συντονίζει ο Ιουστινιάνης αλλά και ο ίδιος ο αυτοκράτορας, που τους εμπυχώνει. Καθώς περνούν οι μέρες όμως, τα τρόφιμα και τα εφόδια λιγοστεύουν. Αυτό το ξέρουν οι πολιορκημένοι, μα κανένας δεν το λέει φωναχτά. Κι όλοι έχουν την ελπίδα πως όπου να' ναι θα φανεί κάποια βοήθεια από τη Δύση.

Στις 20 Απριλίου, ξημερώματα, οι ελπίδες των αποκλεισμένων ζωντανεύουν. Τρία μεγάλα γενοβέζικα καράβια και μια βυζαντινή φορτηγίδα με κυβερνήτη το Φλαντανελά, περνούν απαρατήρητα τα στενά, φτάνουν στην Προποντίδα και κατευθύνονται στον Κεράτιο, φορτωμένα σιτάρι, εφόδια και πολεμιστές. Οι Τούρκοι ξαφνιάζονται και ρίχνονται πάνω τους να τα προλάβουν πριν περάσουν την αλυσίδα. Στη σκληρή ναυμαχία που ακολούθησε, τα χριστιανικά καράβια νίκησαν και μπήκαν στον ελεύθερο ακόμη Κεράτιο. Το γεγονός αυτό εμπύχωσε τους πολιορκημένους, που δέχτηκαν σαν ήρωες τους νικητές. Εξόργισε όμως το Μωάμεθ, που τιμώρησε σκληρά το ναύαρχό του και πήρε νέα μέτρα, πιο σκληρά, για την πολιορκία και την άλωση της Πόλης.

2. Η πολιορκία της Κωνσταντινουπόλης
(Σκέψης Μακρυγιάννη, πίνακας Π. Ζωγράφου, 1836).

3. Οι Βυζαντινοί αρνούνται να παραδοθούν

«Σύμφωνα με εντολή του προφήτη, οι Μουσουλμάνοι έπρεπε, πριν αρχίσουν επίθεση, να ειδοποιούν τους αντιπάλους αν θέλουν να παραδοθούν, γιατί αλλιώς θα έσφαζαν και θα σκότωναν ανθρώπους και θα χαλούσαν εκκλησίες και σπίτια. Γι' αυτό και ο σουλτάνος Μωάμεθ, πριν αρχίσει η πολιορκία της Πόλης, έστειλε το Μαχμούτ Πασά στον Τεκύρ³ και ζήτησε την παράδοσή της. Οι άπιστοι όμως, επειδή ήξεραν πως τα κάστρα τους ήταν γερά και μεγάλα και είχαν κιόλας πολύ στρατό να τα φυλάει, δε δέχτηκαν καν τις προτάσεις του και έδιωξαν το Μαχμούτ».

Εβλιγιά Τσελεμπί (Τούρκος περιηγητής, 17ος αι)

³ **τεκύρ**: αυτοκράτορας στα τουρκικά.

4. Ο Ούγγρος μηχανικός Ουρβανός ανέλαβε την κατασκευή κανονιών για την πολιορκία της Πόλης

- Πώς οργάνωσε ο Μωάμεθ την πολιορκία της Πόλης;
- Πώς αντιμετώπισαν οι Βυζαντινοί την υπεροχή των Τούρκων σε στρατό και πολεμικά μέσα;

5. Προτάσεις του Μωάμεθ στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, για την παράδοση της Πόλης

ΜΩΑΜΕΘ: Αν θέλεις, μπορείς να παραδώσεις την Πόλη και να πας όπου επιθυμείς με τους άρχοντες και τα υπάρχοντά σας. Και κανείς από τους υπηκόους σου δε θα πάθει κακό από εμάς. Αν όμως αντισταθείτε και τη ζωή και τα υπάρχοντά σας θα χάσετε και οι κάτοικοι θα αιχμαλωτιστούν και θα διασπαρθούν σε όλη τη γη.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Πιο πάνω από τη ζωή είναι η τιμή του ανθρώπου. Κι εμείς όλοι, κρατώντας το σταυρό και τ' άρματα στα χέρια, ομόγωνα και λεύτερα απαντούμε: **Δεν παραδίνουμε την Πόλη.** Τη ζωή μας πήραμε απόφαση να δώσουμε, απροσκύνητα για λευτεριά στο χώμα ετούτο πολεμώντας. **Καλός για το χατίρι της κι ο χάρος.**

Δούκας (ιστορικός της Άλωσης)
(ελεύθερη απόδοση, Ν. Καζαντζάκης).

6. Ο Μωάμεθ έχτισε στο Βόσπορο ένα φρούριο, το Ρούμελη Χισάρ, για να ελέγχει τα πλοία που πήγαιναν προς την Κωνσταντινούπολη.

36. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους

Η πολιορκία στενεύει και η αγωνία των πολιορκημένων μεγαλώνει. Ο Μωάμεθ κάνει νέες προτάσεις για παράδοση, αλλά η απάντηση των Βυζαντινών είναι αρνητική. Οι Τούρκοι κάνουν τη μεγάλη επίθεση και η Πόλη πέφτει στα χέρια τους.

Το πέρασμα των τεσσάρων караβιών στον Κεράτιο όργισε πολύ το Μωάμεθ που αποφάσισε να στενέψει την πολιορκία. Με ένα τολμηρό σχέδιο πέρασε, **σε μια νύχτα**, 70 καράβια από το Βόσπορο στον Κεράτιο, σέρνοντάς τα εννιά χιλιόμετρα στη στεριά, πίσω από το λόφο του Γαλατά, πάνω σε δρόμο στρωμένο με κορμούς δένδρων, χωρίς να πάρει είδηση κανείς. Μετά απ' αυτό, ο Κεράτιος κόλπος έγινε δικός του και η Πόλη κλείστηκε ολόγυρα από στεριά και θάλασσα.

Το επόμενο πρωί οι πολιορκημένοι δεν πίστευαν στα μάτια τους. Η νίκη του Φλαντανελά ξεχάστηκε κι όλοι τώρα μιλούσαν με αγωνία για το νέο απίστευτο γεγονός. Αυτή την ώρα διάλεξε κι ο Μωάμεθ να στείλει για δεύτερη φορά προτάσεις στον Κωνσταντίνο, δίνοντας παράλληλα διαταγή κανείς να μην επιτεθεί στην Πόλη, πριν από την απάντηση του αυτοκράτορα. Κι αυτή τη φορά όμως η απάντηση των Βυζαντινών ήταν αρνητική.

Ο διάλογος αυτός ήταν και ο τελευταίος ανάμεσα στους δυο αντιπάλους. Ο κλοιός των πολιορκητών στένεψε. **«Ούτε πουλί πετούμενο δε μπορούσε πια να μπει στην Πόλη»**. Ξημερώματα της 29ης Μαΐου, ημέρα Τρίτη, άρχισε η μεγάλη επίθεση. Τις ομοβροντίες των κανονιών σκεπάζει ο αχός του πιο μεγάλου από αυτά, της μπομπάρδας, που χτυπά και ραγίζει τον πύργο του Αγίου Ρωμανού. Χιλιάδες πολιορκητές ορμούν στα τείχη, στα λαγούμια και στη βαθιά τάφρο, αψηφώ-

1. Ο Μωάμεθ παρακολουθεί το πέρασμα των караβιών στον Κεράτιο από τη στεριά. (Πίνακας του Φαούστο Ζονάρο, Κωνσταντινούπολη, Παλάτι Ντολμαμαπαχτσέ, 1908).

2. Ο Μωάμεθ έξω από την Κωνσταντινούπολη.

ντας το θάνατο. Και οι πολιορκημένοι, όλοι, πολεμούν αδιάκοπα και αποκρούουν τις επιθέσεις.

Στην κρίσιμη ώρα ανοίγουν οι κρυφές καταπακτές των δεξαμενών και πλημμυρίζουν με νερό την τάφρο και τα λαγούμια. Χιλιάδες επιτιθέμενοι παγιδεύονται εκεί κι αφανίζονται. Μα κι αυτούς που σκαρφάζουν με γάντζους και ανεμόσκαλες στα τείχη τούς περιμένουν οι υπερασπιστές. Το μέτωπο της επίθεσης κλονίζεται. Κανείς όμως δεν γυρίζει πίσω.

Η επίθεση κρατά όλη τη μέρα και οι συγκρούσεις είναι σκληρές κι από τα δύο μέρη. Ο ήλιος γέρνει προς τη δύση και όλα δείχνουν πως η Πόλη θα σωθεί κι αυτή τη φορά. Τότε όμως στο μεγάλο πύργο **πληγώνεται ο Ιουστινιάνης**. Οι σύντροφοί του τον απομακρύνουν για να του δώσουν τις πρώτες βοήθειες. Η λαβωματιά του όμως είναι βαριά και τον μεταφέρουν στο πλοίο του. Η κακή είδηση διατρέχει τα τείχη και παγώνει τους υπερασπιστές. Και καθώς όλοι ρωτούν και αναρωτιούνται για τον Ιουστινιάνη μια καινούρια είδηση τους μαρμαρώνει: **«Οι Τούρκοι μπήκαν στην Πόλη! Η Πόλη κυριεύτηκε!»**. Κι αυτό δεν είναι ψέμα.

Από την **Κερκόπορτα**, μια μικρή πύλη του εσωτερικού τείχους, που βρέθηκε ανοιχτή, μπήκε στην Πόλη μια μεγάλη ομάδα γενιτσάρων. Χτύπησαν πισώπλατα τους υπερασπιστές κι άνοιξαν κάποιες από τις μεγάλες πύλες των τειχών. Τα πλήθη των πολιορκητών όρμησαν ακράτητα στην Πόλη και στις επάλξεις. Κι εκεί έγιναν μάχες σκληρές σώμα με σώμα.

Ο αυτοκράτορας, την ώρα αυτή, ήταν στα τείχη, στην Πύλη του Αγίου Ρωμανού, και συντόνιζε τους υπερασπιστές. Ρίχτηκε στη μάχη και πολέμησε τους εισβολείς, πρώτος ανάμεσα στους πρώτους. Κι έπεσε εκεί ηρωικά, ανάμεσα στους συντρόφους του.

Ήταν 29 Μαΐου 1453, ημέρα Τρίτη.

Ο ήλιος είχε βασιλέψει. Και η Πόλη δεν ήταν πια βασιλεύουσα.

- **Τι σήμαινε για τους Βυζαντινούς και τι για τους Τούρκους το πέραςμα των караβιών στον Κεράτιο από το δρόμο της στεριάς;**
- **Τι μπορεί να συνέβη και να έμεινε ανοιχτή η Κερκόπορτα;**

3. Ο Ιουστινιάνης πληγώνεται

4. Ο τελευταίος διάλογος Μωάμεθ Β΄ και Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου.

ΜΩΑΜΕΘ: Άφησέ μου την Πόλη, πριν πάθει μεγάλο κακό, και φύγε ειρηνικά με όλους τους άρχοντες και τα υπάρχοντά σας. Πήγαινε να κυβερνήσεις το Μοριά και στους αδελφούς σου εγώ θα δώσω άλλες επαρχίες. Και θα παραμείνουμε φίλοι. Όσοι θελήσουν να μείνουν στην Πόλη, κανείς δε θα πάθει κακό από κανέναν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Το να σου παραδώσω την Πόλη δεν είναι έργο δικό μου ούτε κανενός άλλου από όσους κατοικούμε σ' αυτή. Κοινή απόφασή μας είναι να πεθάνουμε και να μη λυπηθούμε τη ζωή μας. Αν όμως λύσεις την πολιορκία και αποχωρήσεις, δεχόμαστε να σου καταβάλουμε ετήσιο φόρο, και πάνω από τις δυνάμεις μας. Και άλλα θέματα να συζητήσουμε, εάν αποδεχθείς ειρήνη.

ΜΩΑΜΕΘ: Δεν είναι δυνατό σε μένα ν' αποχωρήσω. Ή παίρνω τώρα την Πόλη ή με παίρνει αυτή, ζωντανό ή νεκρό.

Δούκας (ιστορικός της Άλωσης)

Η Άλωση της Πόλης στη λογοτεχνία

5. Οι τελευταίες ώρες της Πόλης.

«...Στο μεταξύ σκαρφάλωσαν στο κάστρο ένα σμάρι Τούρκοι και πηδήσανε στην τάπια¹. Η καστρόπορτα άνοιξε και η μερμηγκιά χύμηξε μέσα με φοβερή οχλοβοή. Εκείνη την ώρα ακούστηκε μια σπαραχτική φωνή: «**Η Πόλις εάλω!**», «**Η Πόλη πάρθηκε!**».

Ο βασιλέας κέντησε τ' άλόγο του κι έδραμε² κατά το μέρος που γινότανε ο θρήνος. Μα το τουρκομάνι φούσκωνε κι έσπρωχνε μπροστά τους λιγοστούς χριστιανούς. Τότες ο Κωνσταντίνος έπεσε μέσα στο πλήθος, με το σπαθί στο χέρι, κι έτρεχε σαν ποταμός το αίμα από τα χέρια και τα ποδάρια του. Πλάι του πολεμήσανε και σκοτωθήκανε ο Φραγκίσκος Τολέδος, ο Θεόφιλος Παλαιολόγος, ο Γιάννης Δαλμάτης και άλλοι χριστιανοί στρατιώτες. Εκεί παρέδωσε την ψυχή του και ο μάρτυρας βασιλιάς, κρίζοντας με δάκρυα:

«Δεν υπάρχει ένας χριστιανός να πάρει την κεφαλή μου!».

Φ. Κόντογλου, Νέα Εστία.

5.α. Η Άλωση της Πόλης (Πίνακας του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου, 1930)

6. Μια διαφορετική μαρτυρία για την Άλωση της Πόλης.

α. «...Μόλις άνοιξαν οι πύλες του κάστρου ο Σουλτάν Μεχμέτ³ μπήκε στην Πόλη με 70-80 χιλιάδες στρατό και τράβηξε ίσια προς το Παλάτι του Κωνσταντίνου. Εκεί όμως βρίσκονταν κάμποσες χιλιάδες στρατιώτες Ρωμαίοι⁴ αποφασισμένοι να το φυλάξουν. Γι' αυτό έγινε εκεί μεγάλη μάχη, για το πάρισμο του Παλατιού. Σ' αυτή τη μάχη σκοτώθηκε κι ο αυτοκράτορας. Το νεκρό σώμα του όμως δε βρέθηκε ποτέ. Το πήραν οι άπιστοι και το παράχωσαν στο Σολού Μοναστήρ⁵. Κι ως τώρα οι Ρωμαίοι διηγούνται πολλά και θαυμαστά γι' αυτόν».

β. «...Ύστερα ο Πορθητής πήγε στην Αγιά Σοφιά. Μα όσοι ήταν μέσα στην εκκλησία και από τα γύρω σπίτια άρχισαν να τουφεκούν και να ρίχνουν βόμβες και υγρή φωτιά ενάντια στους στρατιώτες του Ισλάμ και ν' αντιστέκονται πολύ. Γι' αυτό ο πόλεμος μέσα στην Πόλη βάσταξε τρεις μέρες και την τρίτη μέρα έπεσε η Αγιά Σοφιά».

Εβλιγιά Τσελεμπί (Τούρκος περιηγητής, 17ος αι.).

¹ **τάπια:** επάλξεις, η κορυφή του τείχους.

² **έδραμε:** έτρεξε γρήγορα.

³ **Σουλτάν Μεχμέτ:** Ο Μωάμεθ Β', ο Πορθητής.

⁴ **Ρωμαίοι:** Έτσι ονομάζονταν τότε οι Βυζαντινοί.

⁵ **Σολού Μοναστήρ:** Η Μονή Περιβλέπτου ή Εκσιαλή σήμερα.

7. Θρήνος του Πόντου για την Άλωση της Πόλης

Ένα πουλί, καλό πουλί έβγαιν' από την Πόλη,
ουδέ σ' αμπέλια κόνεψε¹, ουδέ σε περιβόλια
μόνο πήγε κι εκόνεψεν εις του Ηλιού² το κάστρο.
Έσειξε³ το 'να του φτερό, στο αίμα βουτηγμένο,
έσειξε τ' άλλο του φτερό, χαρτίν είχε γραμμένο.
Να το διαβάσει δε μπορεί, ούδ' ο Μητροπολίτης!
Κι ένα παιδί, καλό παιδί έρχεται κι αναγνώθει,
το αναγνώθει κι όλο κλαίει κι όλο στηθοκοπιέται:
«Αλί σε μας και βάι σε μας, πάρθηκε η Ρωμανία⁴».

Μοιρολογούν οι εκκλησιές και κλαίν' τα μοναστήρια
κι ο Αη-Γιάννης ο Χρυσόστομος κλαίει και δερνοκοπιέται.
-Μην κλαις, μην κλαις, Άη-Γιάννη μου, και μη δερνοκοπιέσαι.
-Η Ρωμανία επέρασεν, η Ρωμανία επάρθη!
-Η Ρωμανία κι αν 'πέρασεν, ανθεί και φέρνει κι άλλη.

Ελληνικά δημοτικά τραγούδια.

Ακαδημία Αθηνών, Εκλογή.

7.α. Κωνσταντίνος Παλαιολόγος
(Βυζαντινή μικρογραφία,
βιβλιοθήκη Estense, Μόντενα).

ΣΤ. Ανακεφαλαίωση (28-36)

Το Βυζάντιο άρχισε να παρακμάζει επειδή:

- Παραχώρησε προνόμια στους ξένους.
- Κατάργησε το νόμο του Αλληλέγγυου.
- Εμφανίστηκαν νέοι εχθροί, οι Σελτζούκοι στην Ανατολή και οι Νορμανδοί στη Δύση.
- Οι Φράγκοι σταυροφόροι κατέλαβαν την Πόλη, το 1204.

Το 1261, στα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, η Πόλη απελευθερώθηκε. Τα εσωτερικά προβλήματα και οι εμφύλιες διαμάχες όμως παρέμειναν. Και οι εχθροί του Βυζαντίου εξακολούθησαν να είναι πολλοί και επικίνδυνοι.

Τη δύσκολη κατάσταση των Βυζαντινών την εκμεταλλεύτηκαν οι Οθωμανοί Τούρκοι και κατέλαβαν πολλές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ο τελευταίος Αυτοκράτορας του Βυζαντίου, προσπάθησε να σώσει την Πόλη. Πήρε πολλά μέτρα να περιορίσει τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα. Όμως δεν τα κατάφερε. Η Πόλη κυριεύτηκε το 1453 από τους Οθωμανούς, παρά τη γενναία αντίσταση του αυτοκράτορα και των υπερασπιστών της.

¹ **κόνεψε:** κάθισε, σταμάτησε.

² **κάστρο του Ηλιού:** κάστρο της περιοχής του Πόντου.

³ **έσειξε:** τίναξε, κούνησε.

⁴ **Ρωμανία:** το Βυζάντιο, το βυζαντινό κράτος.

Ζ. ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Έφιπποι βυζαντινοί αυτοκράτορες μπροστά στην τειχισμένη Πόλη¹
Ελεφαντοστέινη κοσμηματοθήκη 10^{ου}-11^{ου} αιώνα (θησαυρός καθεδρικού ναού Tzouyes, της Γαλλίας)

Παράσταση με κυνήγι λιονταριού (από άλλη πλευρά της ίδιας κοσμηματοθήκης)
Το έργο μεταφέρθηκε στη Γαλλία μετά την άλωση της Πόλης, το 1204.

¹ Η πόλη (προσωποποιημένη) αναμένει στην ανοιχτή Πύλη να προσφέρει το στέμμα σε έναν απ' αυτούς.

37. Η βυζαντινή Κύπρος

Η συμβολή της Κύπρου στην αναχαίτιση των εχθρών του Βυζαντίου ήταν μεγάλη. Στο έδαφός της έγιναν σκληρές πολεμικές συγκρούσεις και το νησί γνώρισε μεγάλες καταστροφές. Με ιδιαίτερη συνθήκη το νησί ανακηρύχτηκε «ουδέτερο και αυτοδιοικούμενο».

Στην Κύπρο κατοικούσαν Έλληνες από τα μυκηναϊκά χρόνια¹. Στα αρχαία χρόνια το νησί είχε ιδιαίτερη ανάπτυξη και διατηρούσε συχνές εμπορικές και πολιτιστικές επαφές με τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας, της Αιγύπτου και της Μεγάλης Ελλάδας. Στα ρωμαϊκά χρόνια, ακολουθώντας τη μοίρα των άλλων ελληνικών περιοχών, κατακτήθηκε και κυβερνήθηκε από Ρωμαίους διοικητές.

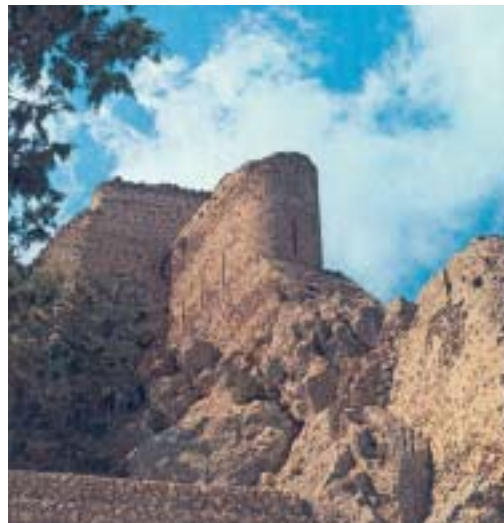
Ο Μέγας Κωνσταντίνος εκτίμησε ιδιαίτερα τη στρατηγική θέση² της Κύπρου και φρόντισε για την αξιοποίησή της. Έχτισε την κατεστραμμένη από σεισμό αρχαία πρωτεύουσά της **Σαλαμίνα** και την ονόμασε **Κωνσταντία**³. Όρισε ακόμη Βυζαντινό αξιωματούχο για τη διοίκηση του νησιού και τοποθέτησε ενισχυμένη φρουρά και ναυτική δύναμη για την ασφάλειά του. Την Κύπρο επισκέφτηκε και η μητέρα του, Αγία Ελένη, όταν γύριζε από τα Ιεροσόλυμα και ίδρυσε εκεί ναό.

Κύρια απασχόληση των κατοίκων του νησιού ήταν η γεωργία. Σιτάρι, λάδι, κρασί, μαστίχα, αρωματικά φυτά και μέλι ήταν τα πιο σημαντικά από τα προϊόντα τους. Πολλοί από τους κατοίκους των παραλίων ασχολούνταν με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Σημαντική πηγή πλούτου ακόμη αποτελούσαν τα ορυχεία χαλκού και αργύρου, που λειτουργούσαν εκεί από τα μυκηναϊκά χρόνια.

Η Κύπρος δέχτηκε πρώτη την επίθεση των Αράβων, κατά τη ναυτική επέκτασή τους στα μέσα του 7ου αιώνα. Παρά την αντίσταση του πληθυσμού και των βυζαντινών πλοίων που στάθμευαν εκεί, κατέλαβαν την πρωτεύουσά της, λεηλάτησαν το νησί και κατέλυσαν τις βυζαντινές αρχές. Έβαλαν αραβικές φρουρές στις 14 μεγάλες πόλεις του νησιού κι εγκατέστησαν σ' αυτές αραβόφωνους πληθυσμούς από τις κατακτημένες περιοχές της Συρίας.

Το γεγονός αυτό ήταν βαρύ πλήγμα για το Βυζάντιο, επειδή η Κύπρος, μετά την απώλεια της Συρίας και της Παλαιστίνης, ήταν θέση «κλειδί», «ναυτικός προμαχώνας» και ορμητήριο των Βυζαντινών στην ανατολική Μεσόγειο. Γι' αυτό ο βυζαντινός στόλος επανήλθε καλύτερα οργανωμένος, ανακατέλαβε το νησί και ανάγκασε τους Άραβες ν' αποχωρήσουν.

Οι συγκρούσεις Αράβων και Βυζαντινών όμως στο χώρο του νησιού επαναλήφθηκαν πολλές φορές και είχαν ως αποτέλεσμα τις συχνές καταστροφές και λεηλασίες των περιουσιών, αλλά και τη σφαγή ή την αιχμαλωσία των κατοίκων του. Κι επειδή ο κίνδυνος αυτός

1. Το κάστρο της Καντάρας στον Πεταδάχτυλο. Οι συχνές αραβικές επιδρομές ανάγκαζαν τους κατοίκους της Κύπρου να καταφεύγουν σε οχυρωμένα μέρη του νησιού για να σωθούν.

¹ Αυτό βεβαιώνουν αρχαιολογικές και ιστορικές πηγές.

² Προσφέρεται για το σύντομο πέρασμα στις νότιες ακτές της Μικράς Ασίας και της Συρίας.

³ Ήταν χτισμένη κοντά στη σημερινή πόλη Αμμόχωστο.

ήταν αδιάκοπος, οι Κύπριοι ζήτησαν κι από τους δυο αντιμαχόμενους να δεχτούν την ουδετερότητα του νησιού, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να πληρώνουν έναν ετήσιο φόρο υποταγής και στους δύο.

Οι αντίπαλοι δέχτηκαν την πρόταση και την επικύρωσαν με συνθήκη ειρήνης. Σύμφωνα μ' αυτή, την εξουσία διοίκησης του νησιού είχε ο χριστιανός Αρχιεπίσκοπος και ένα συμβούλιο εκπροσώπων του λαού από τις 14 περιφέρειές του. Αυτός ο τρόπος αυτοδιοίκησης του νησιού κράτησε, με μικρές διακοπές, τριακόσια περίπου χρόνια, ως το 965 μ.Χ. Τότε ο Νικηφόρος Φωκάς νίκησε τους Άραβες, απελευθέρωσε τη Μεσόγειο από τους Σαρακηνούς πειρατές και ενσωμάτωσε ξανά την Κρήτη και την Κύπρο στο βυζαντινό κράτος.

Στη διάρκεια της τρίτης Σταυροφορίας, το 1191, η Κύπρος κατακτήθηκε από τους Σταυροφόρους. Την κυβέρνησαν οι Φράγκοι και οι Βενετοί μέχρι το 1571, χρονιά που την κατέλαβαν οι Τούρκοι. Εκείνη την εποχή χτίστηκαν οι εντυπωσιακοί καθεδρικοί ναοί της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία και του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο, που ακολουθούν τη γοθθική αρχιτεκτονική της Δύσης.

2. Τα προνόμια της Κύπρου στα βυζαντινά χρόνια

Το 448 μ.Χ. ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ζήνων παραχώρησε στον αρχιεπίσκοπο της Κύπρου το προνομιακό δικαίωμα να φορεί στις εκκλησιαστικές τελετές πορφύρα άμφια, να υπογράφει με κόκκινο μελάνι, να κρατεί αυτοκρατορικό σκήπτρο, αντί ποιμαντορικής ράβδου, και να ασκεί κοσμική εξουσία στο νησί.

Τα αυτοκρατορικά αυτά προνόμια της εκκλησίας σεβάστηκαν, στους αιώνες που ακολούθησαν, όλοι σχεδόν οι κατακτητές του νησιού και εξακολουθούν να διατηρούνται μέχρι σήμερα.

*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
(Εκδοτική Αθηνών)*

3. Ψηφιδωτή εικόνα, από την Παναγία την Αγγελόκτιστη, στο Κίτιο της Κύπρου

4. Οι θετικές πλευρές της ουδετερότητας

Η συνθήκη Βυζαντινών και Αράβων για την ουδετερότητα της Κύπρου υποχρέωνε και τους δύο να μην επεμβαίνουν στα θέματα διοίκησης και λατρείας των κατοίκων του νησιού. Η συμφωνία αυτή:

- προφύλαξε τους Κύπριους χριστιανούς από τον εξισλαμισμό,
- εμπόδισε τη μεταφορά της εικονομαχικής διαμάχης των Βυζαντινών στην Κύπρο,
- έκανε το νησί καταφύγιο πολλών εικονολατρών που είχαν διωχθεί από το Βυζάντιο ή χριστιανών από τις αραβοκρατούμενες γειτονικές περιοχές και
- βοήθησε τη συνέχιση της εικονογραφίας, που είχε διακοπεί στο Βυζάντιο.

38. Η διπλωματία των Βυζαντινών

Οι Βυζαντινοί εξασφάλιζαν την ειρηνική συνύπαρξη με τους γειτονικούς τους λαούς με πολλούς διπλωματικούς τρόπους. Αυτοί οι τρόποι όμως ήταν αποδοτικοί, όσο το κράτος τους ήταν οικονομικά και στρατιωτικά ακμαίο.

Γύρω από τα σύνορα του βυζαντινού κράτους ζούσαν πολλοί λαοί, που συχνά φέρονταν εχθρικά απέναντί του. Αυτό του δημιουργούσε συχνά κινδύνους και έπρεπε να είναι διαρκώς έτοιμο να τους αντιμετωπίσει. Γι' αυτό, από τη μεταφορά της πρωτεύουσας, οι αυτοκράτορες είχαν πάρει σειρά από αμυντικά μέτρα που περιόριζαν αυτούς τους κινδύνους.

Επειδή όμως οι πόλεμοι, σε όλες τις εποχές, δε λύνουν τα προβλήματα αλλά συχνά δημιουργούν περισσότερα, οι Βυζαντινοί φρόντιζαν να διατηρούν ειρηνικές σχέσεις με τους γείτονές τους με πολλούς τρόπους και ιδιαίτερα με τη **διπλωματία**¹. Έτσι από τα πρώτα **βυζαντινά χρόνια**² οι αυτοκράτορες:

- Έκαναν **συμμαχίες** ή υπέγραφαν **συνθήκες ειρήνης** με κάποιους γειτονικούς λαούς, για ν' αντιμετωπίσουν ανενόχλητοι κάποιους άλλους.
- Κατέβαλλαν σε ορισμένους από αυτούς χρημάτα, με τον όρο να μην επιτίθενται οι ίδιοι ή να εμποδίζουν άλλους να βλάπτουν το Βυζάντιο.
- Πρόσφεραν φιλοξενία στους άρχοντες και στους πρεσβευτές των σύμμαχων χωρών.
- Συνόδευαν τις συμφωνίες τους με πλούσια δώρα και τιμητικούς βυζαντινούς τίτλους.
- Δέχονταν τα παιδιά των ξένων αρχόντων ή των αξιωματούχων τους να σπουδάσουν, συχνά δωρεάν, στα βυζαντινά σχολεία ή πανεπιστήμια.
- Έκαναν ιδιαίτερες συμφωνίες για την προστασία των εμπορικών δρόμων και των προϊόντων που μεταφέρονταν από άλλες χώρες στο Βυζάντιο.

Οι Βυζαντινοί προστάτευαν τους ξένους εμπόρους και τους επισκέπτες της χώρας τους. Σε κάποιους από αυτούς μάλιστα (*Ρώσους, Βενετούς, Γενουάτες*) είχαν παραχωρήσει ιδιαίτερες περιοχές για τη διαμονή τους στην Πόλη και προνόμια για τις εμπορικές τους δραστηριότητες.

Την Κωνσταντινούπολη επισκέπτονταν ακόμη άνθρωποι

1. Οι Βυζαντινοί προστάτευαν τους ξένους εμπόρους.

¹ **διπλωματία**: όλες οι ενέργειες που κάνει μια χώρα προς τα άλλα κράτη, για να προωθήσει ή να διαφυλάξει τα συμφέροντά της, χωρίς να καταφύγει στα όπλα.

² **βυζαντινά χρόνια**: 330-1453.

από κάθε περιοχή του κόσμου. Πολλοί από αυτούς μάθαιναν και μιλούσαν την ελληνική γλώσσα, για να επικοινωνούν με τους Βυζαντινούς αλλά και για να συνεννοούνται μεταξύ τους.

Οι Βυζαντινοί ήταν καλά πληροφορημένοι για τις γειτονικές τους χώρες από δικούς τους ανθρώπους που έφταναν στην Πόλη ως επισκέπτες, έμποροι, μισθοφόροι ή στρατιωτικοί φυγάδες. Επίσημες κρατικές αποστολές ακόμη, με ειδικούς και διερμηνείς, επισκέπτονταν συχνά τις άλλες χώρες για να προετοιμάσουν ή να ολοκληρώσουν τις συμφωνίες τους με το Βυζάντιο. Οι πρεσβευτές αυτών των αποστολών έφεραν μαζί τους, εκ μέρους του αυτοκράτορα, πολύτιμα δώρα, κοσμήματα και μεταξωτά για τους άρχοντες και τους αξιωματούχους της ξένης χώρας.

Στις αποστολές αυτές μετείχαν συχνά και ιεραπόστολοι, οι οποίοι φρόντιζαν για τον εκχριστιανισμό αυτών των λαών. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα οι ιερωμένοι αυτοί αποδείχτηκαν και ικανοί διπλωμάτες, που βοήθησαν στην ειρηνική συνύπαρξη των λαών αυτών με τους Βυζαντινούς.

Σημαντική πλευρά της βυζαντινής διπλωματίας, τέλος, αποτελούσαν **οι γάμοι** ανάμεσα σε **βυζαντινές πριγκίπισσες** και σε ξένους ηγεμόνες. Οι γάμοι αυτοί, στις περισσότερες περιπτώσεις, συνέβαλλαν στην ειρήνη και τη συνεργασία ανάμεσα στους λαούς και οι πριγκίπισσες αυτές γίνονταν οι καλύτεροι πρεσβευτές του Βυζαντίου στις νέες πατρίδες τους.

- Ποιους διπλωματικούς τρόπους χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί για να διατηρούν ειρηνικές σχέσεις με τους γειτονικούς και τους άλλους λαούς;
- Γιατί οι βυζαντινοί συνόδευαν τις αποστολές τους με πολύτιμα δώρα; Συνηθίζεται κάτι ανάλογο σήμερα;

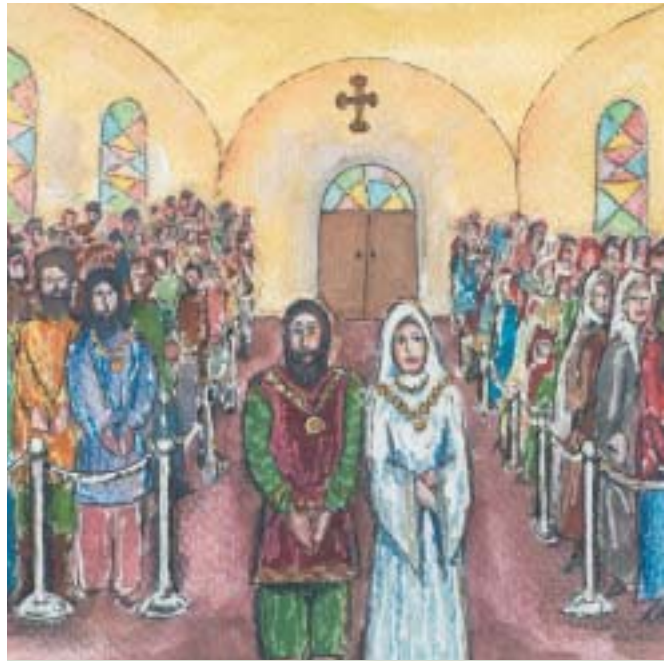
2. Η διπλωματία «των ξένων όπλων»: Το ιππικό των Ρώσων κυνηγά τους Βουλγάρους. Η εικόνα αναφέρεται στην περίοδο που οι Ρώσοι συνεργάστηκαν με τους Βυζαντινούς εναντίον των Βουλγάρων (δες κεφάλαιο 22)
(Μικρογραφία από βουλγαρικό χειρόγραφο, Βιβλιοθήκη Βατικανού).

3. Ξενιτεμένες βυζαντινές Πριγκίπισσες

«Στην πολιτική δράση των βυζαντινών ξεχωριστή θέση έχουν οι γυναίκες- πριγκίπισσες, που πήγαιναν σε μακρινές χώρες για να γίνουν γυναίκες των αρχηγών ή των αρχόντων τους. Η θυσία αυτών των γυναικών, που άφηναν το θαύμα του Βοσπόρου και τον πλούτο της βυζαντινής αυλής για να πάνε σε ξένες και συχνά αφιλόξενες χώρες ήταν πολύ μεγάλη. Πήγαιναν όμως. Και άπειρες φορές η στάση τους και η δική τους θυσία έσωσε τη Θεοφύλακτη Πόλη από ολόκληρες βαρβαρικές επιδρομές».

Ρόζα Ιμβριώτη,
Η γυναίκα στο Βυζάντιο

3.α. Γάμος Βυζαντινής πριγκίπισσας με ξένο ηγεμόνα

4. Η διπλωματία του χρήματος

Ο Ιουστινιανός, για να εισβάλει απερίσπαστος στη Δύση, υπέγραψε συνθήκες ειρήνης με τους Πέρσες και «μικρές συμμαχίες» με άλλους λαούς των ανατολικών και των βορείων συνόρων, ασύμφορες οικονομικά για το Βυζαντινό κράτος. Κάποιες μάλιστα έκαναν τέτοιες παραχωρήσεις προς αυτούς, ώστε εκτός από την οικονομία έβλαιψαν σοβαρά το γόητρο του κράτους και του ίδιου του αυτοκράτορα.

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων*

39. Η γυναίκα στη βυζαντινή κοινωνία

Η ζωή της γυναίκας στο Βυζάντιο επηρεαζόταν από τους νόμους και τις συνήθειες της εποχής, που την ήθελαν κατώτερη από τον άνδρα. Με την επίδραση του χριστιανισμού και την πάροδο του χρόνου όμως η θέση των γυναικών βελτιώθηκε και η παρουσία τους στην κοινωνική ζωή του Βυζαντίου ήταν σημαντική.

Στην πρώτη βυζαντινή περίοδο η νομοθεσία για τη γυναίκα παρέμεινε ίδια με τη ρωμαϊκή και συμπληρώθηκε με τις συνήθειες που βρήκε στην ανατολική αυτοκρατορία, μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας στο Βυζάντιο. Οι συνήθειες αυτές ήθελαν τη γυναίκα να μένει διαρκώς στο σπίτι. **Ενάρετη** θεωρούσαν την ανύπαντρη που ήταν υπάκουη στον πατέρα της και την παντρεμένη που ήταν υποταγμένη στον άνδρα της.

Η νομοθεσία του Ιουστινιανού όμως, επηρεασμένη από το χριστιανικό λόγο και την επιμονή της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, έδωσε αρκετά δικαιώματα στη γυναίκα μέσα στην οικογένεια και όρισε το γάμο ως «**κοινωνία θεού και ανθρώπινου Δικαίου**».

Όπως αναφέρθηκε και αλλού,¹ τα κορίτσια δεν πήγαιναν στο σχολείο. Έμεναν κοντά στη μητέρα τους και βοηθούσαν στις εργασίες του σπιτιού. Πλάι της ασκούσαν στη μαγειρική και στη φροντίδα των μικρότερων αδελφών τους. Μάθαιναν ακόμη να υφαίνουν, να κεντούν και να πλέκουν. Οι μητέρες που ήξεραν γράμματα, μάθαιναν στις κόρες τους ανάγνωση, γραφή, τραγούδια του λαού και ψαλμούς της εκκλησίας.

Η πιο συχνή έξοδός τους από το

1. Γυναίκες σε θρησκευτική πομπή την εποχή του Ιουστινιανού (Ψηφιδωτή τοιχογραφία, Άγιος Απολλινάριος, Ραβέννα).

2. Μητέρα μαθαίνει ανάγνωση και γραφή στην κόρη της.

¹ Δες κεφάλαιο 12.

σπίτι ήταν η μετάβασή τους στην εκκλησία, με τη συνοδεία των γονιών τους. Κι εκεί όμως παρακολουθούσαν τη λειτουργία από ξεχωριστό χώρο, το **γυναικωνίτη**. Έπαιρναν ακόμη μέρος στις οικογενειακές και τις τοπικές γιορτές, στις οποίες έβρισκαν ευκαιρία να χορέψουν και να διασκεδάσουν. Με τη συγκατάθεση των ανδρών ή των γονιών τους πολλές Βυζαντινές πήγαιναν στα δημόσια λουτρά της Πόλης.

Η νόμιμη ηλικία του γάμου για τις γυναίκες άρχιζε στα δώδεκα χρόνια και για τους άνδρες στα δεκατέσσερα. Για το γάμο των κοριτσιών ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση του πατέρα. Αν αυτός δε ζούσε, τη φροντίδα αυτή είχαν η μητέρα και οι μεγαλύτεροι αδελφοί τους.

Παρά τα εμπόδια των νόμων και των παραδόσεων, που όριζαν ότι **«δεν επιτρέπεται στις γυναίκες να καθίζουν στο εργαστήρι, να πωλούν και να αγοράζουν»**, πολλές γυναίκες σταδιοδρόμησαν σε επαγγέλματα της αγοράς και ιδιαίτερα σε όσα είχαν σχέση με τα υφάσματα. Οι βυζαντινές πηγές μιλούν ακόμη για γυναίκες ιατρούς, μαίες, «δασκάλες κόμμωσης και ραπτικής», αλλά και ιδιοκτήτριες καταστημάτων τροφίμων.

3. Οι γυναίκες στο Βυζάντιο διακρίνονταν στο εμπόριο των υφασμάτων.

Οι γυναίκες των αρχοντικών οικογενειών είχαν σημαντική παρουσία στην κοινωνική ζωή του Βυζαντίου. Πολλές από αυτές διακρίθηκαν ως αυτοκράτειρες και έπαιξαν ξεχωριστό πολιτικό ρόλο, πλάι στους άνδρες ή τους γιους τους. Τέτοιες ήταν η Αγία Ελένη, μητέρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η Ευδοκία, σύζυγος του Θεοδοσίου Β', η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, σύζυγος του Ιουστινιανού, η Ειρήνη η Αθηναία και η Θεοδώρα, οι οποίες ως αυτοκράτειρες έδωσαν λύσεις στη μακρόχρονη διαμάχη της εικονομαχίας. Αρκετές βυζαντινές γυναίκες ακόμη διακρίθηκαν στα γράμματα, όπως η **Άννα Κομνηνή** στην ιστορία και η **Κασσιανή** στην υμνογραφία.

Όλες όμως οι βυζαντινές γυναίκες έπαιξαν ένα θαυμαστό ρόλο ως μητέρες και σύζυγοι και σ' αυτές ανήκει ένα σημαντικό μέρος της τιμής που η ιστορία απέδωσε σε πολλούς από τους γιους ή τους άνδρες τους.

- **Αντιμετωπίζουν οι σημερινές γυναίκες στην πατρίδα μας προβλήματα παρόμοια με εκείνα των βυζαντινών γυναικών;**
- **Ποιες από τις συνήθειες και αντιλήψεις που αναφέρονται στο μάθημα εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα;**

4. Ο χριστιανισμός απελευθέρωσε τη γυναίκα.

«Στο κήρυγμα του Ναζωραίου η γυναίκα βλέπει το λυτρωμό της. Η νέα θρησκεία επηρέασε όλη τη βυζαντινή νομοθεσία. Βαθύτερα όμως ρίζωσε στο οικογενειακό δίκαιο. Με αυτό δίνει το χέρι στη γυναίκα και προσπαθεί να την ανεβάσει ψηλότερα από εκεί που την έβαλε το ελληνικό και το ρωμαϊκό δίκαιο. Αντιστέκεται, όσο της είναι βολικό, στις ασιατικές επιρροές και συνήθειες, που όσο πήγαιναν και έσφιγγαν πότερο τη βυζαντινή κοινωνία».

Ρόζα Ιμβριώτη,
Η γυναίκα στο Βυζάντιο

5. Οι γυναίκες στη βυζαντινή τέχνη

Την εικόνα και τη δράση των βυζαντινών γυναικών βρίσκουμε αποτυπωμένη σε πολλά έργα όλων των μορφών της βυζαντινής τέχνης (υφαντά, κεντήματα, μικρογραφίες, ελεφάντινα κομψοτεχνήματα). Η Παναγία, σε διάφορες σκηνές του βίου της, είναι το κεντρικό πρόσωπο της βυζαντινής αγιογραφίας. Στις Άγιες γυναίκες είναι αφιερωμένοι πολλοί ναοί της Πόλης και της χώρας και σκηνές της ζωής και της δράσης τους ζωντανεύουν πολλές τοιχογραφίες των ναών. Κορυφαία έκφραση της κοινωνικής τους παρουσίας όμως αποτελούν τα γεμάτα ζωή ψηφιδωτά της πομπής των γυναικών (εικόνα 1) και της ακολουθίας της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, στη Ραβέννα (δες κεφάλαιο 13).

6. Το γυναικείο πανηγύρι της Αγίας Αγάθης

«Κάθε χρόνο, στη γιορτή της Αγίας Αγάθης, γινόταν στην Κωνσταντινούπολη πανηγύρι που οργάνωναν οι γυναίκες υφάντριες και πλέκτριες της Πόλης. Ήταν αφιερωμένο σε όλες τις γυναίκες και στην Αγία, που τη θεωρούσαν προστάτισσά τους. Μαζί με τις θρησκευτικές και γιορταστικές εκδηλώσεις οι γυναίκες έκαναν εκεί αναπαράσταση της τέχνης τους και πουλούσαν τα προϊόντα τους, σε καλές τιμές. Γι αυτό πολλές γυναίκες της Πόλης περίμεναν το δικό τους πανηγύρι για τα ψώνια τους».

Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*

7. Η εμφάνιση των βυζαντινών γυναικών

Οι βυζαντινές περιποιούνταν τον εαυτό τους και πρόσεχαν ιδιαίτερα την εμφάνισή τους. Φορούσαν μακριά πολύχρωμα μεταξωτά φορέματα, ζωσμένα με χάρη στη μέση, με ζώνη απλή ή χρυσοκέντητη. Οι νεότερες άφηναν τα μαλλιά τους μακριά «να πέφτουν στους ώμους και να σκιρτούν στον άνεμο». Οι μεγαλύτερες τα έπλεκαν και τα συγκρατούσαν με ελεφάντινα χτένια και χρυσές ή ασημένιες στέκες.

Οι πιο πολλές στολίζονταν με χρυσά και αργυρά κοσμήματα² κι έβαφαν τα φρύδια και τα μαλλιά τους με φυσικά χρώματα, που έφτιαχναν μόνες τους. Και όλες σχεδόν χρησιμοποιούσαν αρώματα που παρασκευάζαν από βότανα και άνθη.

Κουκουλέ Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*

² Με κοσμήματα στόλιζαν το λαιμό, τ' αυτιά και τα χέρια τους.

40. Η βυζαντινή τέχνη

«**Το Βυζάντιο, με τα έργα της τέχνης του, άφησε στον κόσμο τη μεγαλοπρεπέστερη και διαρκέστερη κληρονομιά του.**»
(Στήβεν Ράνσιμαν)

Το Βυζάντιο έχει μείνει περισσότερο γνωστό σε μας και στην οικουμένη για την τέχνη του, η οποία αποτελεί καθρέφτη του πολιτισμού του. Η **βυζαντινή τέχνη**, σε όλες τις μορφές της, επηρεάστηκε από την αρχαία ελληνική και τη ρωμαϊκή, των οποίων αποτελεί συνέχεια. Επηρεάστηκε όμως και από την τέχνη των λαών της Ανατολής με του οποίους, στις περιόδους ειρήνης, ανέπτυξε καλές σχέσεις επικοινωνίας και πολιτιστικών ανταλλαγών.

Η βυζαντινή τέχνη στο μεγαλύτερο μέρος της είναι **θρησκευτική** και εκφράζεται με την αρχιτεκτονική των ναών, τις εικόνες, τις αγιογραφίες, τα ψηφιδωτά και τις μικρογραφίες. Σημαντική και πρωτότυπη όμως ήταν και η **λαϊκή** βυζαντινή τέχνη, σε όλες τις μορφές της.

Κέντρο της βυζαντινής τέχνης ήταν η Κωνσταντινούπολη. Για το κτίσιμο και τη διακόσμηση των ναών της Πόλης και των επαρχιών, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, επιστρατεύτηκαν οι πιο ονομαστοί αρχιτέκτονες, τεχνίτες και ζωγράφοι. Αναζητήθηκαν ακόμη και χρησιμοποιήθηκαν τα καλύτερα υλικά, για τα οποία ξοδεύτηκαν πολλά χρήματα. Οι δραστηριότητες αυτές ήταν έντονες στις περιόδους ειρήνης και οικονομικής άνθησης του κράτους.

Το τελειότερο κτίσμα της βυζαντινής εποχής είναι ο ναός της **Αγίας Σοφίας**. Σ' αυτόν συνδυάζονται τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του ορθογώνιου αρχαίου ελληνικού ναού και της πρωτοχριστιανικής βασιλικής με την καμπύλη του τρούλου, που συμβολίζει τον ουράνιο θόλο. Εξέλιξη του δικού της ρυθμού αποτελούν οι εκατοντάδες σταυροειδείς ναοί της μακεδονικής αναγέννησης, που κτίστηκαν σε όλη την αυτοκρατορία και σε άλλες χριστιανικές χώρες.

Παράλληλα με την αρχιτεκτονική αναπτύχθηκε στο Βυζάντιο η **ζωγραφική**, με πρώτη μορφή της την **αγιογραφία**. Στις περιόδους οικονομικής ακμής, το εσωτερικό των ναών διακοσμήθηκε με **ψηφιδωτές εικόνες** και παραστάσεις, που δίνουν ζωντάνια και αίσθηση βάθους στα εικονιζόμενα πρόσωπα και τοπία. Θαυμάσια δείγματα αυτής της τέχνης υπάρχουν στην Αγία Σοφία της Πόλης (εικόνα 15.1), στον Άγιο Δημήτριο της Θεσσαλο-

1. **Η θεραπεία των αρρώστων**, ψηφιδωτή τοιχογραφία (Κωνσταντινούπολη, Μονή της Χώρας, 12ος αιώνας).

νίκης, στον Όσιο Λουκά της Βοιωτίας, στη Μονή Δαφνίου της Αττικής, στους ναούς της Κύπρου (εικόνα 37.3), κ.ά. Κορυφαία έκφρασή της όμως αποτελούν οι ψηφιδωτές παραστάσεις των αυτοκρατόρων Ιουστινιανού και Θεοδώρα στο ναό του Αγίου Βιταλίου, στη Ραβέννα της Ιταλίας (εικόνες 13.5 και 16.5).

Οι αρχιτέκτονες των ναών και των δημοσίων κτισμάτων επέλεγαν με προσοχή τους χώρους οικοδόμησής τους. Τα κτίσματά τους, κατά κανόνα, σέβονταν τη φύση και το περιβάλλον και διακρίνονταν για την αρμονία των γραμμών και των χρωμάτων τους. Μαρτυρία αυτής της επιλογής τους αποτελούν οι χώροι και η τέχνη οικοδόμησης των βυζαντινών **μοναστηριών**, που σώζονται ακόμη σε πολλά μέρη της πατρίδας μας, με πρώτα ανάμεσά τους εκείνα του Αγίου Όρους και των Μετεώρων.

Με τη **λαϊκή τέχνη** ασχολούνταν χιλιάδες Βυζαντινοί στα σπίτια και στα εργαστήριά τους. Κατασκεύαζαν οικιακά σκεύη από ξύλο, πηλό, χαλκό και σίδηρο, αλλά και κομψοτεχνήματα από χρυσό, άργυρο, γυαλί, ελεφαντόδοντο, πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια. Σ' αυτή διακρίθηκαν ιδιαίτερα οι **τεχνίτες της υπαίθρου**, οι οποίοι, με λιγότερα μέσα και περισσότερο μεράκι, έφτιαχναν όλα τα αναγκαία για τη ζωή τους πράγματα, από τα γεωργικά τους εργαλεία και τα οικιακά τους σκεύη ως και τα μουσικά τους όργανα.

Ισότιμα με τους άνδρες πρόσφεραν στη βυζαντινή τέχνη και οι γυναίκες, οι οποίες είχαν τα πρωτεία στη διακόσμηση των υφαντών, των κεντημάτων και της λεπτής χειροτεχνίας.

- Ποιες επιδράσεις δέχτηκε η βυζαντινή τέχνη; Με ποιες μορφές και με ποιους τρόπους εκφράστηκε;
- Σε ποιους τομείς διακρίθηκε η λαϊκή τέχνη και ποια υλικά χρησιμοποίησε;

2. Τεχνίτες σε βυζαντινό εργαστήριο της υπαίθρου

3. Πολύτιμα αργυρά οικιακά σκεύη (7ος αιώνας, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

4. Επιχρυσωμένο και εικονογραφημένο γυάλινο αγγείο (11ος αιώνας, Βυζαντινό-χριστιανικό Μουσείο Αθηνών)

5. Ζευγάρι περικαρπίων κληρικού, από χρυσό και σμάλτο (9ος αιώνας, Βυζαντινό-χριστιανικό Μουσείο)

6. Γυναίκες ασχολούνται με την κατασκευή υφασμάτων και κεντημάτων.

41. Η παιδεία στο Βυζάντιο

Η ανώτερη και η ανώτατη εκπαίδευση των Βυζαντινών γίνεται σε κρατικές και εκκλησιαστικές σχολές καθώς και στα πανεπιστήμια. Η βυζαντινή παιδεία ξεπέρασε τα όρια της αυτοκρατορίας και έδωσε το φως της σε όλη την Οικουμένη.

1. Ο Πατριάρχης Φώτιος (3ος αριστερά) συζητά με τους μαθητές του (Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Οι Βυζαντινοί εκτιμούσαν πολύ τα γράμματα και την εκπαίδευση και πίστευαν ότι είναι το μεγαλύτερο από τα αγαθά που μπορεί να κατέχει ένας άνθρωπος. Στην Κωνσταντινούπολη, από τον 5ο αιώνα, πέρα από τα βασικά σχολεία¹ της πόλης, λειτουργούσε το Πανδιδακτήριο² και άλλες ανώτερες σχολές. Ανώτατες σχολές λειτουργούσαν ακόμη, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, οι οποίες ήταν κέντρα ελληνικής παιδείας από τα αρχαία χρόνια.

Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος και ο πατριάρχης Σέργιος ίδρυσαν τον 7ο αιώνα τις πρώτες **εκκλησιαστικές σχολές** στην Πόλη. Σκοπός τους ήταν να εκπαιδεύσουν τους μαθητές τους έτσι, ώστε να γίνουν ικανά στελέχη της εκκλησίας. Και οι δημόσιες σχολές όμως έδιναν στους μαθητές τους καλή θεολογική και κοινωνική μόρφωση.

Στη διάρκεια της εικονομαχίας τα εκκλησιαστικά σχολεία έπαψαν να λειτουργούν και η εκπαίδευση πέρασε περίοδο δοκιμασίας. Στα χρόνια της Μακεδονικής Αναγέννησης που ακολούθησαν όμως, ο **Πατριάρχης Φώτιος** και οι άλλοι μορφωμένοι κληρικοί, που δίδασκαν στο Πανεπιστήμιο και στην Πατριαρχική Σχολή, κατάφεραν να συνδυάσουν

¹ **βασικό:** το σχολείο των πρώτων γραμμάτων (δες κεφάλαιο 12).

² Το Πανδιδακτήριο ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β', με την επιμονή και τη φροντίδα της Ελληνίδας γυναίκας του Ευδοκίας, που καταγόταν από την Αθήνα.

την κρατική με την εκκλησιαστική παιδεία και να διδάξουν στους μαθητές τους, με την ίδια επιτυχία, τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και τη χριστιανική Βίβλο.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν στις ανώτερες σχολές ήταν αριθμητική, γεωμετρία, μουσική, αστρονομία, φιλοσοφία, ρητορική και νομικά. Ιδιαίτερη σημασία οι Βυζαντινοί έδιναν στη σωστή προφορά της ελληνικής γλώσσας³. Σε κάποια τμήματά των σχολών αυτών διδάσκονταν και οι ξένες γλώσσες, τις οποίες μάθαιναν επιλεγμένοι σπουδαστές.

Όλες οι βυζαντινές σχολές είχαν καλά οργανωμένες **βιβλιοθήκες** για τους μαθητές τους, αλλά και για άλλους αναγνώστες που ήθελαν να τις χρησιμοποιήσουν. Τα βιβλία ήταν σπάνια, αφού ήταν μόνο χειρόγραφα. Στις βιβλιοθήκες υπήρχαν οργανωμένα εργαστήρια, στα οποία καλλιγράφοι, λαϊκοί ή μοναχοί, αναλάμβαναν την αντιγραφή βιβλίων για τους αναγνώστες. Η τιμή τους ήταν ιδιαίτερα υψηλή, όταν ήταν εικονογραφημένα.

Οι **γυναίκες**, όπως αναφέρθηκε και αλλού⁴, δεν είχαν τις ίδιες ευκαιρίες εκπαίδευσης με τους άνδρες. Στη μακρόχρονη βυζαντινή ιστορία δεν αναφέρονται πουθενά σχολεία για γυναίκες. Μόνον οι κόρες των εύπορων οικογενειών μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα στο σπίτι, που γίνονταν από ιδιωτικούς δασκάλους για τις ίδιες ή και τους αδελφούς τους. Παρ' όλα αυτά, πολλές από αυτές διακρίθηκαν στα γράμματα και πρόσφεραν πολλά στη βυζαντινή παιδεία και κοινωνία.

Στα χρόνια των Παλαιολόγων, κι ενώ το κράτος περνούσε περίοδο παρακμής, τα γράμματα και η εκπαίδευση παρουσίασαν σημαντική άνθηση. Ιστορικοί, συγγραφείς και δάσκαλοι, με πρώτο το **Γεώργιο Πλήθωνα-Γεμιστό** στο Μιστρά, αφιερώθηκαν στη μελέτη των αρχαίων ελληνικών γραμμάτων και στη διάσωσή τους. Ήταν η τελευταία πνευματική αναλαμπή του Βυζαντίου, λίγο πριν τη δύση του, αφού όλα αυτά κράτησαν ως την Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους. Μετά από αυτή, πολλοί βυζαντινοί λόγιοι που κατέφυγαν στην Ιταλία, μετέφεραν εκεί χειρόγραφα με αρχαία κείμενα. Έδωσαν έτσι τη σκυτάλη της κληρονομιάς της αρχαιότητας και του Βυζαντίου στη Δύση.

Το πιο σημαντικό για τη βυζαντινή εκπαίδευση, σε όλη τη διάρκεια ζωής της αυτοκρατορίας, είναι ότι δεν περιορίστηκε στα κρατικά όριά της. Πέρασε τα σύνορά της και **έφερε το φως και τα αγαθά της στους γείτονες λαούς και σε όλη την Οικουμένη**. Κι αυτή είναι η πιο μεγάλη προσφορά της στην ανθρωπότητα.

2. Βυζαντινοί ερευνητές σε βιβλιοθήκη

³ Γι' αυτό συχνά σχολίαζαν αρνητικά τους γραμματισμένους που μιλούσαν με άσχημη προφορά.

⁴ Δες κεφάλαιο 12.

- Ποιοι μαθητές των σχολών του Βυζαντίου νομίζετε ότι διδάσκονταν ξένες γλώσσες και γιατί;
- Πώς κρίνετε την οργάνωση και τη λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών, για την εποχή τους;

3. Εκπαιδευτική διπλωματία

«Το αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης συγκέντρωνε σπουδαστές απ' όλη την αυτοκρατορία, αλλά κι απ' όλο το γνωστό ως τότε κόσμο. Σ' αυτό φοιτούσαν συχνά νεαροί πρίγκιπες και διάδοχοι του θρόνου των γειτονικών χωρών. Μαζί με την ελληνική παιδεία, πολλοί απ' αυτούς, φεύγοντας έπαιρναν μαζί τους για σύζυγο και κάποια βυζαντινή αρχοντοπούλα, που γνώρισαν στη διάρκεια της σπουδής τους στην Πόλη. Οι γυναίκες αυτές γίνονταν συχνά οι καλύτερες πρέσβειρες του Βυζαντίου στη νέα πατρίδα τους».

4. Σκηνή από τη διδασκαλία των νόμων στο Πανεπιστήμιο της Πόλης
(Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

5. Η εκπαίδευση μετά την άλωση του 1204

«Η άλωση του 1204 αναστάτωσε όλο το εκπαιδευτικό σύστημα των Βυζαντινών. Ο ελληνισμός τότε βρισκόταν στην ύψιστη ακμή του. Ο μεγάλος κληρικός Ευστάθιος, επίσκοπος Θεσσαλονίκης, μόλις λίγο πριν είχε τελειώσει τα σχόλιά του στον Πίνδαρο. Μετά την άλωση της Πόλης όμως οι δάσκαλοι σκορπίστηκαν, οι σχολές τους εξαφανίστηκαν και τα βιβλία τους καταστράφηκαν από τις φλόγες των Λατίνων».

Στήβεν Ράνοιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*

42. Η γλώσσα των Βυζαντινών

Η γλώσσα των Βυζαντινών, στη διάρκεια της χιλιόχρονης ζωής της αυτοκρατορίας, πέρασε από διάφορα στάδια εξέλιξης και πήρε σχεδόν τη μορφή που μιλάμε σήμερα. Το Βυζάντιο, δηλαδή, έγινε ο κρίκος που ένωσε την αρχαία με τη νέα ελληνική γλώσσα.

Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν κράτος πολυεθνικό. Στην επικράτειά της ζούσαν πολλοί λαοί, οι οποίοι μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. Γνωστότερες από αυτές ήταν η **λατινική**, στην οποία γράφονταν οι νόμοι του κράτους και οι αποφάσεις των αυτοκρατόρων και των δικαστών, και η **ελληνική**, την οποία μιλούσε το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα των ανατολικών περιοχών. Μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, επικρατέστερη γλώσσα έγινε η ελληνική, η οποία με τον καιρό πήρε τη θέση της λατινικής στη διοίκηση και στη νομοθεσία του **βυζαντινού**, τώρα, κράτους.

Η ελληνική γλώσσα όμως δε μιλιόταν και δε γραφόταν ομοιόμορφα από όλους. Στην Κωνσταντινούπολη, για παράδειγμα, που αποτελούσε το κέντρο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στο χώρο της αγοράς, του λιμανιού και των εργαστηρίων μιλιόταν η απλή αφρόντιστη ελληνική γλώσσα, με φτωχό λεξιλόγιο και αρκετές ξένες λέξεις. Στις υπηρεσίες του παλατιού και του κράτους, στις σχολές και στην εκκλησία, όμως, μιλούσαν κι έγραφαν μίαν άλλη μορφή γλώσσας, που έμοιαζε περισσότερο με την αρχαία ελληνική. Αυτή τη γλώσσα, που ήταν δύσκολα κατανοητή από τους απλούς πολίτες, χρησιμοποιούσαν περισσότερο οι μορφωμένοι βυζαντινοί και οι υπάλληλοι του κράτους.

Η αναγέννηση των γραμμάτων στα χρόνια των Μακεδόνων αυτοκρατόρων έδωσε

1. Εικόνα της Γέννησης, με ποιμένες, αγγέλους και μάγους
(Βυζαντινό – Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα)

1.α. Ο ψαλμός της Γέννησης

*Η Παρθένος σήμερα
τον Υπερούσιον¹ τίκτει²
και η γη το σπήλαιον
τω απροσίτω προσάγει³.*

*Άγγελοι μετά ποιμένων δοξολογούσι,
μάγοι δε μετά αστέρος οδοιπορούσι.*

*Δι' ημάς γαρ εγεννήθη, παιδίον νέον,
ο προ αιώνων Θεός.*

Ρωμανός Μελωδός, 6ος αιώνας

¹ **υπερούσιος:** αυτός που ξεπερνά την ανθρώπινη ουσία, ύπαρξη.

² **τίκτει:** γεννάει.

³ **προσάγει:** προσφέρει.

καλύτερες λύσεις σ' αυτό το πρόβλημα. Οι νέοι νόμοι και τα βιβλία γράφθηκαν σε απλούστερη γλώσσα και τα παλαιότερα κείμενα μεταφράστηκαν και σχολιάστηκαν, για να γίνονται κατανοητά από τους αναγνώστες τους. Η λειτουργία περισσότερων σχολείων, σχολών και βιβλιοθηκών, ακόμη, βοήθησε στην καλλιέργεια και την απλοποίηση της γλώσσας. Την ομιλούμενη τότε μορφή της, που σε μεγάλο βαθμό μοιάζει με τη σημερινή νεοελληνική, δείχνουν τα ακριτικά τραγούδια αυτής της εποχής.

Για την ευκολότερη ανάγνωση των κειμένων, αλλά και για την οικονομία στον πάπυρο, που μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες είχε γίνει σπάνιο και ακριβό είδος, εφαρμόστηκε, αυτή την περίοδο, η **μικρογράμματη γραφή**, που έχουμε σήμερα. Η χρήση της έγινε ευχάριστα δεκτή από τους αναγνώστες και καθιερώθηκε σε σύντομο χρόνο. Όσα αρχαία βιβλία και χειρόγραφα δεν αντιγράφηκαν τότε με το νέο τρόπο γραφής έπαψαν να χρησιμοποιούνται και με τον καιρό ξεχάστηκαν ή χάθηκαν.

Στα χρόνια που ακολούθησαν την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους, οι κρατικοί χώροι που μιλιόταν ή διδασκόταν η αρχαία μορφή της γλώσσας (Παλάτι, σχολεία, Σχολές, Πανεπιστήμιο) έπαψαν να λειτουργούν. Οι διωγμένοι από τους Λατίνους άρχοντες και δάσκαλοι βρέθηκαν ανάμεσα στο λαό και προσάρμοσαν το λόγο και τα κείμενά τους στη δική του απλούστερη και πιο κατανοητή από όλους γλώσσα. Η απλοποίηση αυτή συνεχίστηκε και μετά την ανάκτηση της Πόλης, ως τα χρόνια των Παλαιολόγων, όπου η γλώσσα πήρε σχεδόν στη μορφή που μιλάμε σήμερα.

⁴ **διπλοεντέλιος**: αυτός που έχει στο άλογό του διπλά στολίδια για το στήθος του.

⁵ **επιθυμώ**: μου λείπει.

2. Εικονογραφημένη, χειρόγραφη βυζαντινή Βίβλος με μικρογράμματο και μεγαλογράμματο τρόπο γραφής. Το μικρογράμματο κείμενο ξεκινά: «εν αρχή ην ο λόγος» (Βυζαντινό – Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα).

3. Βιογραφικό του Πτωχοπρόδρομου

Από μικρόθεν μ' έλεγε ο γέρων ο πατήρ μου:

-«Παιδί μου, μάθε γράμματα και ωσάν εσέναν έχει. Βλέπεις τον δείνα, τέκνον μου; Πεζός περιεπάτει και τώρα διπλοεντέλιος⁴ και παχυμουλαράτος. Αυτός, όταν εμάνθανε, υπόδησιν ούκ είχε και τώρα, βλέπεις τον; Φορεί τα μακρομύτικά του».

Κι έμαθον τα γραμματικά μετά πολλού του κόπου. Αφού δε τάχα γέγονα γραμματικός τεχνίτης, επιθυμώ⁵ και το ψωμίν και του ψωμιού τη μάναν. Υβρίζω τα γραμματικά, λέγω μετά δακρύων: -Ανάθεμαν τα γράμματα, Χριστέ, και όπου τα θέλει.

Θεόδωρος Πρόδρομος (12ος αιώνας)

Αγαπητά μας παιδιά,

μετά από εννέα μηνών πορεία, φτάσατε στο τέλος της Ε΄ τάξης αλλά και της ιστορίας των βυζαντινών χρόνων. Πιστεύουμε ότι το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας σάς βοήθησε να γνωρίσετε τη μακρόχρονη ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, η οποία ξεκίνησε ως ρωμαϊκό κράτος και κατέληξε ως ελληνικό. Σας έκανε σίγουρα να συμπαθήσετε τους ανθρώπους και τους λαούς που αποτέλεσαν αυτό το κράτος, να εκτιμήσετε τους αγώνες τους για την ελευθερία και να θαυμάσετε την προσφορά τους στον ελληνικό και στον παγκόσμιο πολιτισμό. Πιστεύουμε ότι το ιστορικό αυτό ταξίδι στο Βυζάντιο ήταν για σας ευχάριστο και γοητευτικό.

Τώρα που η χρονιά τελείωσε μην καταστρέψετε και μην πετάξετε το βιβλίο σας. Κρατήστε το για να θυμάστε όσα μάθατε και όσα χαρήκατε μαζί του. Θα σας βοηθήσει όμως και στη διάρκεια της επόμενης σχολικής χρονιάς, όταν κάποιες φορές θα χρειαστεί να το συμβουλευτείτε, ως οδηγό, για τη συνέχεια του ταξιδιού σας στα νεότερα χρόνια, που θα διδάχτείτε στην ΣΤ΄ τάξη.

Γι' αυτό φυλάξτε το ανάμεσα στα άλλα αγαπημένα σας βιβλία. Κι όσο ο καιρός περνά θα νιώθετε πόσο ωραίο είναι να διατηρείτε κάτι που έχετε αγαπήσει.

Σας ευχόμαστε καλές διακοπές.

Η ομάδα συγγραφής του βιβλίου.

Γλωσσάριο

Άβαροι	Ασιατικός λαός ουννικής καταγωγής. Εμφανίστηκαν τον 6ο αιώνα στις όχθες του Δούναβη και έκαναν πολλές επιδρομές στις βόρειες επαρχίες του Βυζαντίου.
Αγιογραφία	Κλάδος της Ζωγραφικής που έχει ως θέμα της την απεικόνιση αγίων προσώπων και θρησκευτικών παραστάσεων του Χριστιανισμού.
Ακρόπολη	Οχυρή θέση, συνήθως ύψωμα (λόφος), που τη χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι σαν καταφύγιο σε περίπτωση εχθρικής επιδρομής.
Άλωση	Η κυρίευση, η κατάκτηση, η κατάληψη.
Αναγέννηση	Η αναδημιουργία, η αναμόρφωση, η πνευματική και πολιτιστική άνθηση.
Αναδιοργάνωση	Η οργάνωση σε νέες βάσεις.
Αναστήλωση εικόνων	Η επαναφορά της λατρείας των εικόνων.
Ανεφοδιασμός	Η παροχή νέων εφοδίων σε όπλα, τρόφιμα, στράτευμα κ.ά.
Ανθύπατος	Διοικητικός τίτλος των Ρωμαίων. Τιμητικός τίτλος ανώτερων κρατικών υπαλλήλων στο Βυζάντιο.
Αξίωμα	Ανώτερη πολιτική ή κοινωνική θέση.
Αξιωματούχος	Αυτός που κατέχει κάποιο αξίωμα ή κάποιο βαθμό.
Αποδιοργάνωση	Η διάλυση, η παράλυση.
Απόσχιση	Ο αποχωρισμός ή η απόσπαση μιας επαρχίας από ένα κράτο
Αριστοκρατία	Πολίτευμα στο οποίο η εξουσία βρίσκεται στα χέρια των ευγενών (πλουσίων). Η κοινωνική τάξη που αποτελείται από ευγενείς.
Αυτοκράτορας	Αυτός που είναι απόλυτος μονάρχης μιας αυτοκρατορίας.
Αυτοκρατορία	Η χώρα ή οι χώρες που τη διακυβέρνησή τους την έχει ο αυτοκράτορας. Συνήθως έχει μεγάλη έκταση, όπου κατοικούν πολλοί λαοί.
Βάνδαλοι	Γερμανικός λαός που εμφανίζεται τον 1ο αιώνα και εγκαθίσταται στις ακτές της Βαλτικής θάλασσας. Από τις καταστροφές που προκάλεσαν προήλθε ο όρος βανδαλισμός.
Βεβήλωση	Ανόσια, ανίερη και ασεβής πράξη κατά ιερού προσώπου ή ιερού αντικειμένου.
Βεδουίνοι	Νομάδες που ζούσαν σε αραβικές χώρες.

Βιοτεχνία	Η κατασκευή χρήσιμων αντικειμένων με απλά εργαλεία ή μηχανήματα.
Γότθοι	Αρχαίος Γερμανικός λαός. Μετακινούνταν από χώρα σε χώρα και διασπάστηκε σε Οστρογότθους και Βησιγότθους.
Δήμευση περιουσίας	Η κατάσχεση περιουσίας από το δημόσιο.
Δήμοι	Οργανωμένες ομάδες λαού στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες βυζαντινές πόλεις που ανέπτυξαν αθλητικές και πολιτικές δραστηριότητες.
Διακυβέρνηση	Η διοίκηση μιας χώρας σύμφωνα με κάποιο πρόγραμμα.
Διάταγμα	Επίσημη έγγραφη διαταγή, που αναφέρεται στην εφαρμογή ή στην ερμηνεία του νόμου.
Διπλωματία	Η διαχείριση των εξωτερικών υποθέσεων ενός κράτους με ειρηνικά μέσα.
Διωγμοί	Τα σκληρά μέτρα που εφαρμόζαν οι ρωμαίοι αυτοκράτορες εναντίον των πρώτων χριστιανών.
Δουλοπάροικος	Χωρικός που καλλιεργούσε κτήματα ισχυρού αφέντη κρατώντας ελάχιστο μέρος της σοδειάς. Δεν μπορούσε να απομακρυνθεί από το κτήμα. Όταν πουλιόταν το κτήμα, πουλιόταν κι αυτός.
Δυνατοί	Οι μεγαλοκτηματίες, οι πλούσιοι.
Εγνατία οδός	Η οδός που ξεκινούσε από το Δυρράχιο της Αδριατικής και περνώντας από τη Θεσσαλονίκη κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη.
Έθνος	Σύνολο ανθρώπων που έχουν κοινή ιστορία, κοινό πολιτισμό και κοινή θρησκεία.
Εκθρόνιση	Η αφαίρεση της εξουσίας από έναν ηγεμόνα, η καθαίρεση.
Εκχριστιανίζω	Κάνω κάποιον χριστιανό.
Εμφύλια διαμάχη	Η διαμάχη που γίνεται μεταξύ των ατόμων της ίδιας φυλής.
Εξέγερση	Η επανάσταση.
Εξελληνίζω	Μεταβάλλω κάποιον σε Έλληνα.
Εξοπλισμός	Ο εφοδιασμός με όπλα και πολεμικό υλικό.
Εξιλαμίζω	Κάνω κάποιον οπαδό του Ισλάμ.
Επάλξεις	Τα ψηλότερα τμήματα των τειχών φρουρίου ή πύργου, με ανοίγματα, από τα οποία πολεμούσαν οι αμυνόμενοι.
Έπαρχος	Ο διοικητής επαρχίας.
Θεμελίωση	Η έναρξη ενός έργου.
Θεολογικές διαφορές	Οι διαφορετικές απόψεις και αντιλήψεις για το θεό.

Ιερατείο	Το σύνολο των ιερέων μιας θρησκείας, ο κλήρος.
Καταπέλτης	Πολεμική μηχανή που εξακόντιζε πέτρες.
Κοράνιο	Το ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων.
Λατίνοι	Λαός που εγκαταστάθηκε στην ιταλική χερσόνησο. Στα βυζαντινά χρόνια, οι πιστοί της Καθολικής εκκλησίας, που μιλούσαν λατινικά.
Λιποτάκτης	Ο στρατιώτης που εγκαταλείπει αδικαιολόγητα τις τάξεις του στρατού.
Μεταρρύθμιση	Η αλλαγή, ο μετασχηματισμός, η τροποποίηση.
Μικρογραφία	Η μινιατούρα, η πολύ μικρών διαστάσεων εικόνα.
Μισθοφόρος στρατιώτης	Ο στρατιώτης που παίρνει μισθό για τις υπηρεσίες που παρέχει σε ξένη χώρα.
Μονοθεϊσμός	Η πίστη στην ύπαρξη ενός μόνου θεού.
Μονόξυλο	Στενόμακρο πλοiάριο που κατασκευαζόταν από ένα κορμό δέντρου.
Νορμανδοί	Γερμανικός λαός. Κατοικούσε στις σκανδιναβικές χώρες. Η εμφάνισή τους τον 11ο αιώνα στη Μεσόγειο ήταν ένα ισχυρό πλήγμα για το Βυζάντιο.
Οθωμανοί Τούρκοι	Τουρκική φυλή που μετακινήθηκε από την Αν. Περσία στη Μ. Ασία. Ιδρυτής τους ήταν ο Οσμάν.
Οικουμενική σύνοδος	Η σύνοδος στην οποία μετέχουν όλοι οι επίσκοποι της Εκκλησίας.
Ούννοι	Νομαδικός λαός μογγολικής καταγωγής, που με αρχηγό τους τον Αττίλα απείλησαν το Βυζάντιο και τη Ρώμη.
Πανδιδακτήριο	Ανώτατη σχολή στην Κωνσταντινούπολη των βυζαντινών χρόνων.
Πανεπιστήμιο Μαγναύρας	Ανώτατη σχολή στην Κωνσταντινούπολη, που ιδρύθηκε από τον καίσαρα Βάρδα τον 9ο αιώνα.
Πάπας	Ο αρχηγός της Δυτικής εκκλησίας και επίσκοπος της Ρώμης.
Πάπυρος	Είδος φυτού που φυτρώνει στις όχθες του Νείλου. Η κατεργασμένη φλούδα του χρησιμοποιείται ως υλικό γραφής.
Πατριάρχης	Τίτλος των ανώτατων αρχιεπισκόπων της ανατολικής εκκλησίας.
Περγαμινή	Μεμβράνη από κατεργασμένο δέρμα που χρησιμοποιείται για γραφή.
Πρεσβευτής	Ανώτατος διπλωματικός αντιπρόσωπος που αποστέλλεται

	από τη χώρα του σε μια ξένη χώρα.
Πρίγκιπάτο	Η χώρα που διοικείται από πρίγκιπα, δηλαδή από το γιο του βασιλιά ή από κάποιο μέλος της βασιλικής οικογένειας.
Προσάρτηση	Η υπαγωγή μιας χώρας ή τμήματός της σε μια άλλη χώρα.
Σαρακηνοί	Άραβες ναυτικοί που είχαν κύριο έργο τους την πειρατεία.
Σλάβοι	Ομάδα λαών που κατάγονταν από την ανατολική Ευρώπη. Με τις μεγάλες μεταναστεύσεις εγκαταστάθηκαν στη Μοραβία, Βοημία, Πολωνία, Βουλγαρία και στη νότια Βαλκανική.
Συνθήκη	Επίσημη συμφωνία μεταξύ κρατών.
Σχίσμα	Ο διαχωρισμός της χριστιανικής εκκλησίας σε Ανατολική και Δυτική που έγινε το 1054 μ.Χ.
Υπήκοος	Ο πολίτης που είναι κάτω από την εξουσία ενός κράτους.
Φράγκοι	Ομάδα γερμανικών φύλων που ήταν εγκατεστημένοι στις όχθες του Ρήνου ποταμού. Αργότερα μετακινήθηκαν στη Ρώμη και αρκετοί συγχωνεύτηκαν με τους Ρωμαίους.
Φύλο	Ομάδα ανθρώπων που ανήκουν στην ίδια φυλή και έχουν κοινά στοιχεία πολιτισμού (γλώσσα, θρησκεία, ήθη έθιμα).
Χειρόγραφα	Κείμενα γραμμένα με το χέρι σε πάπυρο, περγαμηνή, χαρτί ή άλλο υλικό.
Ψηφιδωτό	Παράσταση τοίχου ή δαπέδου από μικρά κομμάτια πέτρας ή γυαλιού που τα ονόμαζαν ψηφίδες.

Χρονολογικός πίνακας με τα σημαντικότερα γεγονότα της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου

146 π.Χ.	Οι Ρωμαίοι κατακτούν την Ελλάδα.
313 μ.Χ.	Το διάταγμα της ανεξιθρησκίας (Μεδιολάνων).
324 μ.Χ.	Ο Κωνσταντίνος γίνεται μονοκράτορας.
330 μ.Χ.	Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης.
392 μ.Χ.	Ο Μ. Θεοδοσίος καταργεί τους Ολυμπιακούς Αγώνες.
395 μ.Χ.	Ο χωρισμός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε Ανατολική και Δυτική.
476 μ.Χ.	Η διάλυση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.
527 μ.Χ.	Ο Ιουστινιανός γίνεται αυτοκράτορας.
532 μ.Χ.	Η στάση του Νίκα.
537 μ.Χ.	Τα εγκαινία της Αγίας Σοφίας.
626 μ.Χ.	Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Άβαραους και τους Πέρσες.
673 μ.Χ.	Οι Άραβες επιχειρούν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη.
717 μ.Χ.	Οι Άραβες πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη.
732 μ.Χ.	Οι Φράγκοι νικούν τους Άραβες στο Πουατιέ της Γαλλίας.
843 μ.Χ.	Η αναστήλωση των εικόνων.
862 μ.Χ.	Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος αποστέλλονται στη Μοραβία και αναλαμβάνουν τον εκχριστιανισμό των Σλάβων.
1014 μ.Χ.	Ο Βασίλειος Β΄ νικά τους Βούλγαρους στο Κλειδί της Μακεδονίας.
1071 μ.Χ.	Οι Σελτζούκοι Τούρκοι νικούν τους Βυζαντινούς στο Ματζικέρτ.
1204 μ.Χ.	Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους.
1261 μ.Χ.	Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από το Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο.
1342 μ.Χ.	Οι Ζηλωτές αναλαμβάνουν τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης.
1389 μ.Χ.	Οι Οθωμανοί κατακτούν τη Μ. Ασία και πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη.
1402 μ.Χ.	Οι Μογγόλοι νικούν τους Οθωμανούς στη μάχη της Άγκυρας.
1430 μ.Χ.	Οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν τη Θεσσαλονίκη.
1453 μ.Χ.	Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους.

Βιβλία με θέματα σχετικά με την ιστορία της Ε΄ τάξης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Η πριγκίπισσα της Παλμύρας	Ζωή Βαλάση	Κέδρος
Για την πατρίδα	Πηνελόπη Δέλτα	Εστία
Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου	Πηνελόπη Δέλτα	Εστία
Κάποτε στη Βασιλεύουσα	Αγάπη Ευαγγελίδη	Άγκυρα
Βυζάντιο σε εικόνες: (τόμοι I - VI)	Σοφία Ζαραμπούκα	Πατάκη
Ιουστινιανός	Δανάη Ζάνου	Μίνωας
Βασίλειος Διγενής Ακρίτας	Καλοκύρη Ελένη, Καλοκύρης Δημήτρης	Κέδρος
Η επαναστάτρια και ο Σύλλας	Κώστας Καραστάθης	Ακρίτας
Διγενής Ακρίτας	Ανδρέας Καρκαβίτσας	Σμυρنيωτάκης, Πέλλα
Κόκκινη κλωστή δεμένη: το παραμύθι των υφασμάτων	Πάρη Καλαμάρα	Καλειδοσκόπιο
Απ' των κάστρων τις χρυσόπορτες	Ταξιάρχης Κόλλιας	Καλειδοσκόπιο
Κωνσταντίνος Παλαιολόγος (Α΄ - Β΄)	Κώστας Κυριαζής	Εστία
Κωνσταντίνος ο Μέγας	Κώστας Κυριαζής	Εστία
Ηράκλειος	Κώστας Κυριαζής	Εστία
Θεοφανώ	Κώστας Κυριαζής	Εστία
Ρωμανός ο Δ΄ ο Διογένης	Κώστας Κυριαζής	Εστία
Η Δ΄ Σταυροφορία	Κώστας Κυριαζής	Εστία
Ιστορίες γύρω από την Ακρόπολη	Πηνελόπη Μαξίμου	Μίνωας
Μανουήλ Κομνηνός. Ο ιππότης αυτοκράτορας	Πηνελόπη Μαξίμου	Στοχαστής
Μορφές Βυζαντινών Αυτοκρατόρων	Πηνελόπη Μαξίμου	Στοχαστής
Ιστορίες από το Βυζάντιο (τόμοι α΄ - γ΄)	Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη	Πατάκη
Η Πόλις εάλω	Νικολό Μπάρμπορο, Κωνσταντίνος Φραντζής	Λιβάνη
Στα Βυζαντινά χρόνια	Άκης Λαδικός	Λιβάνη
Η Δοξανιώ	Μαρία Λαμπαδαρίου Πόθου	Κέδρος
Νικηφόρος Φωκάς	Μαρία Λαμπαδαρίου Πόθου	Κέδρος
Το τέλος του Βυζαντίου	Μαρίζα Ντεκάστρο	Ακρίτας
Βυζαντινή τέχνη	Μαρίζα Ντεκάστρο	Κέδρος
Διαβάζοντας τις βυζαντινές εικόνες	Μαρίζα Ντεκάστρο	Ακρίτας
Ανδρόνικος ο Α΄, ο φιλόλογος	Αυγή Παπάκου	Αδελφοί Κυριακίδη
Θεοδώρα, η Τραπεζούντια πριγκίπισσα	Αυγή Παπάκου	Αδελφοί Κυριακίδη
Μείνατε ώδε και γρηγορείτε	Ευγενία Περιορή	Φυτράκη
Η φωτιά που δε σβήνει	Χάρης Σακελαρίου	Καστανιώτη
Βυζαντινός εσπερινός	Χρήστος Σαμουηλίδης	Λιβάνη

Στην πόλη του Αϊ Δημήτρη	Κίρα Σίνου	Κέδρος
Άννα και Θεοφανώ	Κίρα Σίνου	Κέδρος
Το ασημένιο μενταγιόν	Κίρα Σίνου	Κέδρος
Πρόσκληση σε γεύμα	Ελένη Σταμπόγλη	Καλειδοσκόπιο
Στον ίσκιο του δικέφαλου	Καλλιόπη Σφαέλλου	Ψυχογιός
Θεοδώρα	Λούφα Τζοάννου	Άγκυρα
Κωνσταντίνος Παλαιολόγος	Λούφα Τζοάννου	Άγκυρα
Περπατώντας στους αιώνες	Νίτσα Τζώρτζογλου	Καστανιώτη
Ψηφίδες του Βυζαντίου	Εκπαιδευτικό υλικό	Πρόγραμμα

«Μελίνα εκπαίδευση και πολιτισμός»,
 Υπουργείο Πολιτισμού,
 Διευθυνση Βυζαντινών και
 Μεταβυζαντινών Μνημείων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αντωνιάδης Λέανδρος, *Η διδακτική της Ιστορίας*, Π.Ι. Κύπρου, Λευκωσία 1987.
2. Αγίου Δημητρίου θαύματα: Συλλογές αρχιεπισκόπου Ιωάννου και ανωνύμου, (επιμ., μτφρ. Χαράλαμπος Μπακιρτζής), Άγρα, Αθήνα 1997.
3. Άμαντος Κωνσταντίνος Ι., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, Ο.Ε.Δ.Β., τ. 1-2, Αθήνα 1963, 1977.
4. Αργυροπούλου Χριστίνα, *Η διδακτική της ιστορίας: Θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις: Τοπική ιστορία*, Paulos, Αθήνα 1997.
5. Αρβελέρ Ελένη – Aymard Maurice, *Οι Ευρωπαίοι, Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Αναγέννηση*, (μτφρ. Πάρης Βουρλάκης), Σαββάλας, Αθήνα 2003.
6. Άρμστρογκ, Κάρεν, *Ισλάμ: Μία σύντομη ιστορία*, Πατάκης, Αθήνα 2000.
7. *Αρχαιολογία*, τ. 25 (Δεκέμβριος 1987), τ. 88 (Σεπτέμβριος 2003), τ. 91 (Ιούνιος 2004).
8. Ασδραχάς Σπύρος, *Ζητήματα Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
9. Ασδραχάς Σπύρος, *Ιστορική Έρευνα και Ιστορική Παιδεία, Πραγματικότητες και Προοπτικές*, Μνήμων, Αθήνα 1982.
10. Αχεϊμαστού – Ποταμιάνου Μυρτάλη, *Βυζαντινές τοιχογραφίες*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995.
11. Άχλης Νίκος, *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983.
12. Βαγιανού Στ. Γεώργιος, *Η διδασκαλία της ιστορίας μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα*, Έλλην. Αθήνα 1995.
13. Baynes N.H. - Moss H. St. L.B., Βυζάντιο. *Εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό*, (μετ. Δ. Ν. Σακκάς), Παπαδήμας, Αθήνα 1983.
14. Vasiliev A. A, *Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, τ.2, Μπεργάδης, Αθήνα (χ.χ.).
15. Βοκοτόπουλος Π, *Ελληνική Τέχνη: Βυζαντινές Εικόνες*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995.
16. Βουρβέρης Κ., *Το πρόβλημα του μαθήματος της Ιστορίας εις τα δημοτικά και τα γυμνάσια*, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, Αθήνα 1970 (Β' Έκδοση).
17. Braudel Fernard, *Μελέτες για την ιστορία*, Μνήμων, Αθήνα 1987.
18. Βρεττός Γιάννης Ε., *Εικόνες και σχολικό εγχειρίδιο: επιλογή, μεθοδολογική προσέγγιση, ανάγνωση*, Αθήνα 1999.
19. Bruner Jerome, *Η διαδικασία της παιδείας*, (μτφρ. Χρυσάνθ. Κληρίδη), Καραβίας, Αθήνα (χ.χ.).
20. Βώρος Φανούρης., *Δοκίμια για την παιδεία*, Παπαδήμας, Αθήνα 1977.
21. Βώρος Φανούρης., *Σπουδή και διδασκαλία της Ιστορίας*, Παπαδήμας, Αθήνα 1980.
22. Βώρος Φανούρης, *Η διδασκαλία της Ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*, Παπαδήμας, Αθήνα 1993.
23. Bury B. I., *Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, (μτφρ. Φ. Κ. Βώρος), Παπαδήμας, Αθήνα 1971.
24. Γεωργούλη Δ. Κ, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Παπαδήμας, Αθήνα 1976.
25. Γιαννόπουλος Γ. - Οικονομόπουλος Ξ. - Κατσουλάκος Θ., *Εισαγωγή στις Ιστορικές σπουδές*, Γ' Λυκείου, Ο.Ε.Β.Δ., Αθήνα 1986.
26. Γιωτοπούλου - Σισιλιάνου Ε., *Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*, Γρηγόρης, Αθήνα 1965.
27. Γλύκατζη –Αρβελέρ Ελένη, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αργώ, Αθήνα 1977.
28. Walter Gerard, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Παπαδήμας, Αθήνα 2002.
29. Δελμούζος Αλέξανδρος, *Μελέτες και πάρεργα*, τόμοι Α' - Β', Αθήνα 1958.
30. Durant Will, *Παγκόσμιος ιστορία πολιτισμού*, τ. Γ', Δ', Συρόπουλος –Κουμουνδουρέας, Αθήνα 1969.
31. *Ελευθεροτυπία*, Περιοδικό *Ιστορικά*, τ. 14 (20-1-2000), 84 (24-5-2001), 135 (23-5-2002), 154 (10-10-2002) 169 (23-1-2003), 187 (29-5-2003), 190 (19-6-2003), 206 (9-10-2003), 233 (22-4-2004), 279 (31-3-2005).
32. *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, Περιοδική έκδοση του Π.Ι., Τεύ.7ο, Αθήνα 2002.

33. Ζακυθινός Α. Διον., *Βυζαντινή ιστορία*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1989.
34. Θεοφιλίδης Χρήστος, *Η τέχνη των ερωτήσεων*, Λευκωσία, 1984.
35. Θεοφιλίδης Χρήστος, *Διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας*, Λευκωσία 1987.
36. Θουκυδίδης, *Ιστορίες*, (μετ. Ελ. Βενιζέλου), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα (χ.χ.) τ. 1-5.
37. Ιμβριώτη Ρόζα, *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*, Αθηνά Α. Ι. Ράλλη, Αθήνα 1923.
38. *Ιστορία Γ', Δ', Ε', ΣΤ' Δημοτικού, Βιβλία για το δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 1986.
39. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμοι Α' - ΙΕ', Αθήνα 1980.
40. Κ.Θ. Δημαράς και Νίκος Σβορώνος, *Η μέθοδος της ιστορίας: συνεντεύξεις με τους Στέφανο Πεσμαζόγλου και Νίκο Αλιβιζάτο*, Άγρα, Αθήνα 1995.
41. Καραγιαννόπουλος Ιωάννης, *Το Βυζαντινό κράτος*, Ερμής, Αθήνα 1983.
42. Καραγιαννόπουλος Ιωάννης, *Εισαγωγή στην Επιστήμη της Ιστορίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1983.
43. Καραγιαννόπουλος Ε. Ιωάννης, *Η βυζαντινή ιστορία από τις πηγές*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.
44. Κατσούφη Ελένη, «Η τέχνη του ψηφιδωτού», *Ανοιχτό Σχολείο*, τ. 93.
45. Κορδάτος Γιάννης, *Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1975.
46. Κουκουλές Φαίδων, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ.9, Παπαζήσης, Αθήνα 1952.
47. Λεοντοίνης Γ. Ν., *Διδακτική της Ιστορίας*, εκδ. Γ.Ν. Λεοντοίνης, Πειραιάς, 1996.
48. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα* (Επιμ. Γιάννη Βλαχογιάννη), εκδ. Ιστορική Έρευνα, Αθήνα (χ.χ.)
49. Μαραγκουδάκης Γ.Π., *Οικοδόμηση της γνώσης και διδασκαλία*, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 1978.
50. Μαραγκουδάκης Γ.Π.: *Ψυχολογική θεμελίωση της διδασκαλίας, η τεχνική του προγραμματισμού*, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 1972.
51. *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας: Διεθνής ημερίδα, 30 Μαΐου 1997, Πρακτικά*, Κατάρτι, Αθήνα 1998.
52. Ματσαγγούρας Γ. Ηλίας, *Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση*, Γρηγόρης, Αθήνα 2003.
53. Ματσαγγούρας Γ. Ηλίας, *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*, Γρηγόρης, Αθήνα 2003.
54. Ματσαγγούρας Γ. Ηλίας, *Στρατηγικές της διδασκαλίας*, Gutenberg, Αθήνα 1997.
55. Μαργου Ηenri, *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*, (μτφρ. Θ. Φωτεινόπουλος), Αθήνα 1961.
56. Marwick Arthur, *Εισαγωγή στην Ιστορία*, Κουτσουμπός, Αθήνα 1985.
57. Μένου Αλεξάνδρα, Κουμαράς Παναγιώτης, Καρυώτογλου Πέτρος, «Σχέδια εργασίας: Η περίπτωση της βυζαντινής Θεσσαλονίκης», *Ανοιχτό Σχολείο*, τ. 57.
58. Μονιού Ηenri, *Η διδακτική της ιστορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
59. Λέβιτ Καρλ, *Το νόημα της Ιστορίας*, Γνώση, Αθήνα 1985.
60. Lesky Albin, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, (Μετάφρ. Αγ. Τσοπανάκης), Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1990.
61. Νικολόπουλος Νίκος Α., *Το μάθημα της ιστορίας, γενική και διδακτική προσέγγιση*, Νικόδημος, Αθήνα 1993.
62. Ντιούι Τζων, *Το σχολείο και το παιδί, ο σκοπός της ιστορίας στο Δημοτικό σχολείο*, (μτφρ. Κώστας Σωτηρίου), Αθήνα 1929.
63. Νούτσος Χαράλαμπος., *Διδακτικοί στόχοι και αναλυτικό πρόγραμμα*, Αθήνα 1983.
64. Obolensky Dimitri, *Η Βυζαντινή κοινοπολιτεία, Η ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, (μτφρ. Γιάννης Τσεβρεμές), τομ. 2, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
65. Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων: *Ιστορία – Σεμινάριο 9*.
66. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Οδηγίες των νέων μέτρων αξιολόγησης των μαθητών της Α' βάθμιας εκπαίδευσης*, Αθήνα 1994.
67. Παπαϊωάννου Γ. Απόστολος, *Η διδασκαλία της Ιστορίας, Η Ιστορία της «μακράς διάρκειας»*, Λιβαδειά – Ιωάννινα 2002.
68. Παπανούτσος Ευάγγελος, *Παιδεία, το μεγάλο μας πρόβλημα*, Δωδώνη, Αθήνα 1976.
69. Πετρουλάκης Νικ., *Προγράμματα, εκπαιδευτικοί στόχοι και μεθοδολογία*, Φελέκης, Αθήνα 1981.

70. Πιαζέ Ζαν, *Ψυχολογία και παιδαγωγική*, Νέα Σύνορα -Α. Λιβάνης, Αθήνα 1979.
71. Πολύβιος, *Ιστορίαι*, (μτφρ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Γαλαξίας, τόμ. 1-5, Αθήνα 1972.
72. Πόρσονεφ ΒΝ., *Κοινωνική Ψυχολογία και Ιστορία*, (μτφρ. Α. Αθανασίου), Αναξίμανδρος, Αθήνα 1975.
73. Προκοπίου Καισαρέως, *Ανέκδοτα ή απόκρυφος Ιστορία*, (μετ. Δημ. Πιτσούνη), Αθήνα 1971.
74. Ράνσιμαν Στήβεν, *Βυζαντινός Πολιτισμός*, Ερμείας, Αθήνα 1978.
75. Σαλβαράς Γιάννης, *Μοντέλο κοινωνικοποιημένης σχολικής εργασίας*, Αθήνα 1987.
76. Samarap Charles (επιμ.), *Ιστορία και Μέθοδοί της*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης Αθήνα 1979.
77. Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας*, (μετ. Αικ. Ασοδραχά), Θεμέλιο Αθήνα 1982.
78. Σβορώνος Νίκος, *Η βυζαντινή επαρχία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Παιδείας, Αθήνα 1991.
79. Seba Judy, *Ιστορία για όλους, διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της ιστορίας στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
80. Talbot Rice Tamara, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*, Παπαδήμας, Αθήνα 1986.
81. Τάτση Μαρία, *Η σκιά του Ολύμπου στην Αιώνια Πόλη: ο ανθρωπομορφισμός των θεών στην αρχαία Ρώμη*, Δημόσια Βιβλιοθήκη Λιβαδειάς, Λιβαδειά 2000.
82. Τοντόρωφ Νικολάι, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Νέα Σύνορα - Αντ. Λιβάνης, Αθήνα 1983.
83. Τοπόσκι Γιέρζι, *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*, (μτφρ. Μαρίας και Γιώργου Μαραγκού), Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
84. Τσακτσιρας Λάμπρος, Ορφανουδάκης Ζαχαρίας, Θεοχάρη Μαρία, *Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή*, Β' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1994.
85. Χατζιδάκη Νανώ, *Βυζαντινά ψηφιδωτά, Ελληνική Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994.
86. Hunger Herbert, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1992.

ΠΗΓΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

1. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών), Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, Εκδοτική Αθηνών, Α.Ε., Αθήνα 1971.
2. *Στα βυζαντινά χρόνια, Ιστορία Ε' τάξης Δημοτικού*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2002.
3. *Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή, Β' Γυμνασίου*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2003.
4. *Ιστορία Β' Λυκείου*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2003.
5. *Ο θησαυρός της Ορθοδοξίας, 2000 χρόνια, ιστορία, μνημεία, τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών.
6. *Βυζαντινός στρατός 490-630 μ.Χ.*, Παντελής Καρούκας, Επικοινωνίες Α.Ε.
7. *Αθήνα, Ανάμεσα στο μύθο και την ιστορία*, εκδόσεις Χαϊτάλη, Αθήνα 1995.
8. *ΙΣΤΟΡΙΚΑ* (Περιοδικό), Αθήνα.
9. *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ* (Περιοδικό), Αθήνα..
10. *ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ* (Περιοδικό), Αθήνα..
11. *Θεόφιλος – Ζωγραφικοί πίνακες*, Δήμος Μυτιλήνης, 1986.
12. *Η λατινοκρατία στην Ελλάδα*, Δημήτρης Σ. Μπελέζος, σειρά Παγκόσμια Ιστορία, 2004.
13. *Η βυζαντινή Κωνσταντινούπολη*, Θεοχάρη Προβατάκη, Αθήνα, Β' έκδοση 1992.
14. Έντυπα ΥΠΕΧΩΔΕ.
15. *Ohrid and its treasures*, Ohrid 2003.
16. *Osmanlı Saray Ressami*, Fausto Zonaro, 2003.
17. *Ισταμπούλ*, Naci Keskin.
18. *Αγία Σοφία ΚΑΡΠΕ*, Rehber Basim Yayin Dagitim, AS, 1999.
19. Vatican museum publications, Francesco Papafana.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

α/α	ΤΙΤΛΟΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ	ΣΕΛΙΔΑ
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ		
	Επιστολή των συγγραφέων προς τους μαθητές της Ε' τάξης.	4
	Πώς εργαζόμαστε με το βιβλίο της ιστορίας.	5
	Τι θα μάθουμε στην ιστορία της Ε' τάξης.	6
Α'. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ		
1	Οι Ρωμαίοι κυβερνούν τους Έλληνες.	10
2	Οι Έλληνες κατακτούν τους Ρωμαίους με τον πολιτισμό τους.	12
3	Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μια υπερδύναμη του αρχαίου κόσμου.	14
4	Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ρώμη.	17
Β'. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ		
5	Μεγάλες αλλαγές στη διοίκηση της αυτοκρατορίας.	21
6	Μια νέα πρωτεύουσα, η Κωνσταντινούπολη.	23
7	Η Κωνσταντινούπολη οχυρώνεται και στολίζεται με έργα τέχνης.	26
8	Ο χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία του κράτους.	29
9	Η αυτοκρατορία χωρίζεται σε Ανατολική και Δυτική.	31
10	Το παλάτι, ο ιππόδρομος και οι Δήμοι.	34
11	Η καθημερινή ζωή και οι γιορτές στο Βυζάντιο.	36
12	Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο.	38
Γ'. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΗ ΠΟΥ ΜΕΓΑΛΩΝΕΙ		
13	Ο Ιουστινιανός μεταρρυθμίζει τη διοίκηση και τη νομοθεσία	42
14	Οι Δήμοι αναστατώνουν την πρωτεύουσα με τη «στάση του νίκαι».	45
15	Η Αγία Σοφία, ένα αριστούργημα της αρχιτεκτονικής	47
16	Το βυζαντινό κράτος φτάνει στα παλιά σύνορα της αυτοκρατορίας.	49
Δ' ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ		
17	Οι γείτονες των Βυζαντινών.	53
18	Οι Πέρσες και οι Άβαροι συμμαχούν εναντίον του Βυζαντίου.	55
19	Οι Βυζαντινοί και οι Άραβες.	58
20	Η φύλαξη των ανατολικών συνόρων και οι Ακρίτες.	61
21	Το Βυζάντιο εκχριστιανίζει τους Σλάβους.	64
22	Φιλικές σχέσεις και συγκρούσεις με τους Βουλγάρους και τους Ρώσους.	66

Ε'. Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

23	Η νομοθεσία και η διοίκηση εκσυγχρονίζονται.	70
24	Η κρίση της εικονομαχίας διχάζει τους Βυζαντινούς	73
25	Η ανάπτυξη των γραμμάτων και η μελέτη των Ελλήνων κλασικών.	77
26	Η καθημερινή ζωή των Βυζαντινών στην ύπαιθρο.	80
27	Το Βυζάντιο φτάνει στο απόγειο της ακμής του.	75

ΣΤ'. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΠΑΡΑΚΜΑΖΕΙ ΚΑΙ ΥΠΟΚΥΠΤΕΙ ΣΕ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ

28	Το κράτος αντιμετωπίζει μεγάλα εσωτερικά προβλήματα.	85
29	Νέοι εχθροί εμφανίζονται και αποσπούν εδάφη από την αυτοκρατορία.	88
30	Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους.	91
31	Η ανάκτηση της Πόλης από το Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο.	95
32	Η Θεσσαλονίκη γνωρίζει μεγάλη ακμή.	98
33	Οι Οθωμανοί Τούρκοι κατακτούν βυζαντινά εδάφη.	101
34	Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος προσπαθεί να σώσει την πρωτεύουσα.	104
35	Οι Τούρκοι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη.	107
36	Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους.	110

Ζ'. ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

37	Η βυζαντινή Κύπρος.	115
38	Η διπλωματία των Βυζαντινών.	117
39	Η γυναίκα στη βυζαντινή κοινωνία.	120
40	Η βυζαντινή τέχνη.	123
41	Η παιδεία στο Βυζάντιο.	125
42	Η γλώσσα των βυζαντινών.	128
	Επίλογος	130

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

	Γλωσσάριο	131
	Χρονολογικός πίνακας σημαντικών γεγονότων.	135
	Προτεινόμενα λογοτεχνικά βιβλία	136
	Βιβλιογραφία.	138
	Περιεχόμενα.	141

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α')

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.